

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітній ступінь «Магістр»

на тему:

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗВО**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 26
спеціальності 053 «Психологія»

Дуда Руслана Сергіївна

Керівник кандидат психологічних
наук, доцент Гриньова Н.В.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор
Гульбс О.А.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ	7
1.1. Поняття креативності, її основні параметри.....	7
1.2. Чинники та особливості розвитку креативності здобувачів вищої освіти....	18
1.3. Умови розвитку креативності здобувачів вищої освіти як майбутніх психологів.....	24
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ І РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	37
2.1. Методи та методики дослідження.....	37
2.2. Результати дослідження проявів креативності здобувачів вищої освіти.....	40
2.3. Тренінг та вправи для розвиток креативності здобувачів вищої освіти.....	48
Висновки до другого розділу.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	64

Вступ

Нові соціальні, політичні, економічні умови змінили вимоги до майбутніх фахівців. Крім професійної компетентності особливе значення набуває його здатність вирішувати нестандартні, творчі завдання. Це потребує посилення творчої складової освітнього процесу у професійній підготовці фахівця.

Сучасний фахівець, незалежно від профілю своєї підготовки, повинен мати навички адміністративно-управлінської роботи, вміння забезпечувати грамотне управління кадровими ресурсами, приймати соціально значущі рішення, у тому числі в нестандартних ситуаціях, яких з врахуванням сьогоденних соціально-економічних умов стає дедалі більше. Це потребує посилення соціально-психологічної складової навчального процесу.

Зазначені фактори призвели до необхідності заміни авторитарно та репродуктивно орієнтовану фахову освіту на особистісно та творчо орієнтовану. Особливої значущості в такій освіті набувають інноваційні підходи, які найбільш повно інтегровані в креативну освітню технологію. Основною метою даного підходу стає активізація творчого потенціалу здобувача вищої освіти з подальшим його розвитком через активне залучення до вирішення освітніх та соціокультурних проблем.

Сучасний освітній процес є не тільки динамічним, але й сензитивним процесом до більшості суспільних інновацій. У зв'язку з цим основний акцент у провідних освітніх системах світу робиться не на засвоєнні надмірної кількості знань, а на розвитку особистісного потенціалу майбутнього фахівця, який би дозволив йому швидко пристосовуватися до постійних прогресивних змін не тільки у межах своєї професійної галузі, але й в суспільстві в цілому. Креативне середовище, яке може стати невід'ємною складовою освітнього середовища сучасного закладу вищої освіти, створює умови для більш глибокого занурення здобувачів вищої освіти у пізнавально-творчий процес.

Належне забезпечення психологічних умов для розвитку креативності здобувачів вищої освіти під час навчання у ЗВО сприятиме не тільки ефективній професійній підготовці майбутніх фахівців, але й їх особистісній самореалізації,

прояву самостійності та ініціативності у вирішенні різного роду нестандартних ситуацій, що безумовно матиме позитивний вплив на подальше їх професійне та особистісне становлення.

Складність феномену «креативність» зумовила багатовекторність його вивчення. Так, розвиток креативності як важливої складової частини особистості отримала наукове обґрунтування у працях О. Бодальова, Л. Виготського, У. Джеймса, Г. Костюка, Ж. Піаже, С. Рубінштейна та багатьох інших. Зокрема, Г. Айзенк, спираючись на дослідження Дж. Гілфорда про дивергентне мислення, акцентував свою увагу на тому, що креативність є компонентом загальної розумової обдарованості. За таких обставин зростає значущість освітнього напрямку дослідження проблеми креативності.

Психологічними умовами креативного розвитку здобувачів вищої освіти повинні стати спонтанність творчого самовираження в процесі професійної підготовки, створення креативного освітнього середовища як підґрунтя для виявлення креативності майбутніх фахівців, та розвиток креативного потенціалу особистості під час навчання в ЗВО.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість зумовили вибір теми дослідження: **«Психологічні умови розвитку креативності здобувачів вищої освіти під час навчання у ЗВО»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та визначити психологічні умови розвитку креативності здобувачів вищої освіти під час навчання у ЗВО.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти розвитку креативності здобувачів вищої освіти.
2. Виявити психологічні умови розвитку креативності здобувачів під час навчання в ЗВО.
3. Провести емпіричне дослідження проявів креативності у здобувачів вищої освіти.
4. Розробити тренінг для розвитку креативності здобувачів вищої освіти.

Об'єкт дослідження – прояви креативності здобувачів вищої освіти.

Предмет дослідження – психологічні умови розвитку креативності здобувачів вищої освіти.

Методи дослідження:

- теоретичні методи: аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, психодіагностичне дослідження; аналіз, систематизація та узагальнення результатів емпіричного дослідження.
- емпіричні методи: анкетування; методики вимірювання рівня мотивації досягнення успіху в діяльності Ю. Орлова; тест вербальної креативності С. Медніка у модифікації А. Н. Вороніна; тест Е. Торренса «Завершення картинок» (адаптація А. Вороніна); методика діагностики самооцінки організованості розроблена Є.П. Ільїним; опитувальник «Креативність» Н. Вішнякової для діагностики особистісної креативності; опитувальник креативності Д. Джонсона.

Експериментальна база. Дослідження проводилось в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, об'єктом дослідження були здобувачі вищої освіти факультету соціальної та психологічної освіти, які навчаються за спеціальністю 053 Психологія. Всього у дослідженні взяли участь 80 здобувачів вищої освіти, віком 18–21 рік.

Теоретичне значення роботи. Результати цього дослідження можуть бути корисні викладачам для доповнення курсу лекцій з психології творчості, та організації навчального процесу з фахових дисциплін.

Практичне значення роботи полягає у підборі діагностичних методик для виявлення креативності здобувачів вищої освіти під час навчання у ЗВО, розробленні тренінгу для розвитку креативності здобувачів.

Апробація дослідження. Результати дослідження було висвітлено й обговорено на: X-тій Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції «Актуальні питання психології: теорія, методика, практика», м. Умань, 25-26 жовтня 2021 року та XI-тій Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції «Актуальні питання психології: теорія, методика, практика», м. Умань, 10-11 жовтня 2022 року.

Публікації: 1. Дуда Р.С. Фактори, які впливають на розвиток креативності здобувачів вищої освіти. Актуальні питання психології: теорія, методика, практика: збірник матеріалів Х-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, 25–26 жовтня 2021 р. / гол. ред. Сафін О.Д. Умань. С. 63–65.

2. Дуда Р.С. Психологічні умови розвитку креативності особистості в юнацькому віці. Актуальні питання психології: теорія, методика, практика: збірник матеріалів XI-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, 10–11 жовтня 2022 р. / гол. ред. Сафін О.Д. Умань. С. 112–113.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ

1.1. Поняття креативності, її основні параметри

Незважаючи на велику історію та численні роботи з даної проблеми, єдиної думки про те, що є креативність, процес творчості і як проявляється здатність до нього, не досягнуто. Відзначається нечіткість і розмитість тлумачень креативності, відсутність валідних методів її дослідження, різноманітність суперечливих точок зору. Аналіз літератури дозволяє виділити ряд основних підходів до вивчення креативності у вітчизняній та зарубіжній психології:

1. Психодинамічний підхід (З. Фрейд, Л. Беллак, Ф. Вайсман, Л. Кубі). Тут здатність до творчості розглядається як варіативна, соціально прийнятна форма прояву несвідомих бажань людини, які можуть стосуватися влади, поваги та любові. Його слабкою ланкою є нерозробленість механізму переведення сублімованої енергії в творчий акт.

2. Біхевіористський підхід (Б.Ф. Скіннер, Е Торндайк). Тут креативність розглядається як когнітивний процес, в якому спочатку відбувається доступ до знань у галузі несвідомого, а потім їх синтез у контексті поставленої проблемної ситуації. Згодом у результаті спаду внутрішньої напруги, викликаного вдалим вирішенням проблеми, виникає оперантне обумовлення, яке може бути інтенсивнішим, якщо творчий продукт знайде схвалення оточуючих.

3. Прагматичний підхід (Е. де Боно, К. Гордон, Р. Стернберг). Креативність розглядається переважно з позицій креативного значимості продукту. Творчість спирається на ряд взаємопов'язаних факторів: інтелект, знання, стиль мислення, індивідуальні риси, мотивація та зовнішнє середовище.

4. Психопатологічний підхід розглядає креативність як побічний продукт порушень психіки. Експериментальні дані, що підтверджують цей взаємозв'язок, наводяться в роботах Г. Айзенка, Х.С. Акіскал, С. Арієті, Дж. Гліксона, А. Ротенберга та ін.

5. Продуктивний підхід оцінює креативність за наявністю готового творчого продукту (Р. МакЛарен, С. Медник, М. Боден, Т. Тардіфф, Р.Стернберг, Д.Н.Фельдман, С.Аріеті, Д.Патрідж, Дж.Роу та ін.).

Виділяються основні критерії креативного продукту: новизна, значимість, оригінальність, свідомість, відповідність вимогам, гумор, фантазія, колір і рух, літературне та метафоричне почуття, враження, економність та інші. Підкреслюється необхідність співвіднесення креативного продукту з його середовищем.

6. Процесуальний підхід розглядає креативність як процес, при якому наявність творчого продукту є необов'язковою (Ф.Баррон, Т.Тардіф, Р.Стернберг). Тут аналізуються основні характеристики креативності як процесу (Б.Фліпчак, В.Флетчер, С.М.Голдберг), визначено рівні протікання креативного процесу (Т.Тардіф, С.Стернберг), виділяються основні етапи прояву креативності (підготовка, фрустрація, інкубація, інсайт, верифікація та здійснення).

7. Гуманістичний підхід, який наголошує на самовираженні творця.

Центральним становищем гуманістичного підходу до визначення креативності є теза про те, що здатність до творчості є універсальною характеристикою людини, що кожна людина від природи здатна творити, творчість пронизує будь-які форми діяльності людини.

Гуманістичне розуміння творчості чітко простежується у роботах А. Маслоу та К. Роджерса. Згідно з А. Маслоу, прояви творчості мають рівневу структуру: творчість першого та другого порядків, а також «інтегрована» творчість, що є найбільш рідкісною. На першому рівні творчість розуміється як результат дії первинних мотивів, що зближує цю категорію із психоаналітичною концепцією З. Фрейда.

К. Роджерс наполягав, що чим більше людина спирається на особистий досвід, тим більше її поведінка стає креативнішою, і ця креативність, швидше за все, буде конструктивною. Відкритість досвіду в такому контексті передбачає відсутність ригідності та взаємопроникнення меж між окресленими поняттями,

думками, ідеями та гіпотезами, а також можливості отримати будь-яку кількість суперечливої інформації без спроби розв'язати ситуацію. Колишній конформістський спосіб життя змінився, став більш творчим, для нього характерною стала вільна та активна участь у різних видах діяльності та пошук нових стимулів. Новий спосіб життя доповнив принципи, згідно з якими яких саме креативності необхідно дотримуватися в життєдіяльності [35].

Творчість другого рівня є результатом складних розумових процесів аналізу, систематизації та осмислення. Останнім шаблоном є інтегрована творчість. У ньому два попередні типи інтегруються в єдине ціле, саме даний тип творчості, за А. Маслоу, є джерелом великих шедеврів та відкриттів. Інтегрована творчість є незмінним атрибутом особистості, що самоактуалізується.

Принциповою відмінністю є розуміння креативності як найважливішої характеристики особистості, яка самоактуалізується. Важливим внеском цього підходу є визначення умов, необхідних найбільш повного прояви самоактуалізації - безкорисливе переживання, прислухання до голосу імпульсу, прагнення бути чесним, розвиток розумових здібностей та інших (А. Маслоу, К. Роджерс).

Відмінною рисою гуманістичного підходу є такі важливі твердження: по-перше, здатність до творчості властива кожній людині; по-друге, вона є діалектичний конструкт і є не тільки способом адаптації до зовнішніх умов, а також інструментом активного впливу на них; по-третє, поставлене питання про особистісні фактори креативності, коли центральним поняттям у визначенні обдарованості та творчості стає поняття творчого потенціалу.

Узагальнюючи уявлення про структуру творчого потенціалу, можна стверджувати, що сюди входять:

- 1) найвищі рівні всіх когнітивних процесів, що становлять інтелектуальну обдарованість;
- 2) спеціальні структури мотиваційної сфери;
- 3) емоційні особливості особистості;
- 4) особливості вольової регуляції;

5) особливості Я-концепції.

Загалом, однак, питання про структуру творчого потенціалу особистості не вирішено

Сам термін творчий потенціал використовують у літературі негаразд часто, як обдарованість чи креативність. Разом з тим, системний підхід до особистості та особистісний підхід до обдарованості та креативності висувають поняття творчого потенціалу першому плані як найбільш продуктивного під час вирішення проблем розвитку творчої особистості (М.С. Каган, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтєв, А.М. Матюшкін).

В даний час існує чимало вітчизняних та зарубіжних досліджень творчого потенціалу особистості (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Е.П. Торренс, Д.Б. Богоявленська, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, В.М. Дружинін, Н.С. Лейтес, А.М. Матюшкін, Т.М. Марютіна, А.А. Мелік-Пашаєв, А.І. Савенков, Б.М. Теплов та ін.).

Як вихідний фактор накопичення та реалізації творчого потенціалу виділяється мотиваційна готовність до творчості. Зазначається, що якщо у формуванні загальної інтелектуальної здатності велика роль генотипу, то у розвитку творчого потенціалу визначальними стають середовище та мотивація (Е.А. Голубєва, В.М. Дружинін, В.І. Кочубей, А. Маслоу).

Найбільш загальною характеристикою та структурним компонентом творчого потенціалу є домінуюча пізнавальна мотивація. Вона виражається у пошуковій активності, проявляється у підвищеній сензитивності та вибірковості до нового та незвичайного (Дж. Гілфорд, А.Маслоу, Д.Б. Богоявленська, Ю.З Гільбух, Я.А. Пономарьов, Є.Л. Яковлєва).

Серед інтелектуальних характеристик творчого потенціалу Дж. Гілфорд, К. Тейлор та їх співробітники виділяють швидкість (швидкість, продуктивність), чіткість, пластичність, рухливість, оригінальність, дивергентність мислення. Кожна з них є певною інтелектуальною здатністю і проявляється у відповідних показниках творчої активності особистості.

Як спеціальний фактор творчого процесу виділено здатність до оцінки, на основі якої робиться вибір та приймаються рішення. Ця здатність забезпечує можливості самоконтролю, впевненості творчої особистості в собі, її самостійності та вольових якостей.

На підставі проведеного аналізу у робочому порядку ми визначаємо творчий потенціал особистості як системну характеристику особистості, що дозволяє їй бачити, творити, знаходити нове, приймати рішення і діяти оригінально і нестандартно в широкому діапазоні ситуацій.

Ця система включає:

- мотиваційний компонент – рівень і своєрідність інтересів особистості, орієнтація на творчу активність, пізнавальна мотивація;
- інтелектуальний компонент – оригінальність, гнучкість, адаптивність, швидкість і оперативність мислення;
- емоційний компонент – емоційний супровід творчості
- емоційно-образні властивості психіки;
- вольовий компонент – здатність до самоконтролю та саморегуляції;
- якості уваги; здатність до вольової напруги, цілеспрямованість.

У дослідженнях наголошується на необхідності співвіднесення кожного типу творчої активності з відповідним йому видом діяльності та пропонується диференціювати здібності до творчості в різних галузях (Дж. Шулер, К. Джеймс, Р. Стернберг), у зв'язку з чим виявляється можливим говорити про інтелектуальну, емоційну, практичну та соціальну креативності. Поняття творчого потенціалу особистості, з погляду, інтегрує у собі різні види творчих можливостей людини.

Креативність виступає як спосіб самореалізації особистості. На тлі широкого спектра тлумачень більшість науковців креативність розуміють по-різному:

- проблема, яку потрібно вирішувати творчо; процес, що веде від проблеми до продукту, його характеристик, фаз;
- продукт, який розглядається як прояв творчості; особисті якості творця, його особливості, поведінка тощо;

- зовнішні передумови та умови творчого мислення, його прояви у вузькому середовищі, в обмеженій сфері діяльності або в макросередовищі, створеному історією, культурою, суспільством [2].

У сучасній вітчизняній психології під творчістю розуміють «...високосвідому діяльність людини, спрямовану на створення нових продуктів матеріальної і духовної культури, які мають суспільно-історичну цінність; теоретичну і практичну діяльність людини, яка зумовлює одержання об'єктивно нових результатів, якими можуть бути нові знання оригінальні способи розв'язання певної проблеми, наукові відкриття, нові технології, високомистецькі художні твори тощо» [32, с. 352].

У сучасному науковому психологічному розумінні креативність постає перш за все як: «...здібність до генерування нових ідей, рішень, методів, теорій, взагалі яких-небудь нових продуктів діяльності» [32, с. 199]. Тобто, креативність наразі може розглядатися як вмотивована здатність до будь-якої інноваційної діяльності.

С.Д. Максименко розглядає креативність як один з принципів побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості. Він зазначає, що «...вже сама по собі дана особистість є результатом та продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал» [89, с. 65]. Автор веде мову про те, що «...креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [23, с. 65].

М. А. Костенко стверджує, що процес професійно-творчого саморозвитку майбутнього фахівця, виступаючи компонентом творчого саморозвитку особистості, здійснюється зокрема за допомогою психологічних механізмів самопізнання та самоорганізації в ході прагнення до професійно-творчої самореалізації [16].

Авторкою обґрунтовано такі психолого-педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку особистості:

- мобілізація здобувачів до професійно-творчого саморозвитку їх особистості;
- когнітивна готовність здобувачів до професійнотворчого саморозвитку особистості;
- підвищення ступеня представленості рефлексивно-творчих форм роботи здобувачів;
- розвиток у здобувачів якостей і здібностей загальнонаукового та світоглядного характеру для інтенсифікації професійно-творчого саморозвитку тощо.

О. А. Кривильова, аналізуючи актуальні психолого-педагогічні підходи до поняття про готовність здобувачів освіти до творчої діяльності, зазначає, що структура готовності майбутніх фахівців до самостійної творчої діяльності, на її думку, включає:

- когнітивний компонент (знання особистісно-орієнтованих педагогічних технологій розвитку творчої особистості, дидактичні знання організації навчально-виховного процесу, знання форм і методів стимулювання творчої діяльності);
- знання прийомів діагностики та розвитку творчих потенційних здібностей до діяльності);
- практичний компонент (уміння реалізовувати особистісно-орієнтовані педагогічні технології розвитку й виховання творчої особистості, досконало володіти методами оцінювання розвитку творчих якостей, мати розвинену здатність до самоаналізу, узагальнювати та творчо переосмислювати власний досвід та досвід інших);
- особистісний компонент готовності до самостійної творчої діяльності (мотиваційно-творча активність, спрямованість особистості на самовдосконалення у творчій діяльності, високий рівень розвитку творчих здібностей особистості) [19].

Як вважає І. Б. Слоневська, фундаментальні загальнолюдські цінності відіграють у формуванні молодого особистості учителя й психолога значну роль,

оскільки останній важливою соціальною та професійною функцією має трансляцію визнаних суспільством цінностей у середовище майбутніх громадян цього суспільства [39]. На думку авторки, зарубіжна література відноситься до таких аспектів гуманітарної культури людства, що може виступати в якості активного чинника формування фундаментальних цінностей особистості майбутнього педагога, якщо базуватиметься на реалізації зокрема творчо-конструктивної функції, яка сприяє розвитку креативного мислення майбутнього педагога та практичному його ставленню до дійсності.

О. Л. Музика, розглядаючи творчі здібності в структурі здібностей як особистісно-ціннісну надбудову над дієво-операційними компонентами здібностей, розмежовує творчі здібності та креативність. А саме, якщо розглядати творчі здібності в динаміці, стає зрозуміло, що креативність як здатність народжувати нові ідеї, зв'язки, бачення ситуації може набути конструктивних рис тільки у поєднанні з дієво-операційними компонентами.

Таким чином, продуктивна креативність є не передумовою творчих досягнень, а результатом розвитку дієво-операційних компонентів діяльності та їх особистісно-ціннісної рефлексії [29].

На думку І. С. Якиманської, досвід творчості забезпечує як засвоєння, так і перетворення вихідної інформації. В свою чергу, накопичення творчого досвіду відбувається через засвоєння знань та вмінь як квінтесенції досвіду людства. Згодом, взаємодія та суперечність індивідуального досвіду та результатів суспільної практики породжує оригінальний продукт [54].

Отже, теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що поняття «творчість» і «креативність» мають свої відмінності. Існує чимало досліджень із різних аспектів творчості, що так чи інакше стосуються окресленої проблеми. Так, їх об'єднує думка про те, що творчий процес ґрунтується на натхненні автора, його здібностях, традиціях, якими володіє людина. Щодо креативності, то основоположним для неї є прагматичний елемент, який проявляється в розумінні того, навіщо потрібно щось створювати, для кого потрібно щось створювати, як потрібно щось створювати і, власне, що саме потрібно створювати.

1.2. Чинники та особливості розвитку креативності здобувачів вищої освіти

У процесі розвитку креативного потенціалу особистості необхідним є, на нашу думку, урахування особливостей студентського віку. Як важливі особливості, притаманні особистості в студентському віці, науковці визначають розвиток основних соціогенних потенцій (Б. Ананьєв), прояв потреби в самоствердженні, успіху, досягненнях, у виборі свого місця в житті (С. Рубінштейн, В. Шадриков), високу пізнавальну мотивацію, підвищення соціальної активності (І. Зимня), підвищену потребу в комунікації, критичність мислення, прагнення дати власну оцінку різним явищам, пошук аргументації, оригінального рішення (Р. Сергєєв), прагнення до нових ідей і прогресивних перетворень (В. Лісовський). Цей період є другим сензитивним періодом розвитку креативності і, на відміну від першого (у 3-5 років), який характеризується інтенсивним розвитком первинної креативності як загальної творчої здібності, другий передбачає розвиток спеціалізованої (вторинної) креативності, тобто здатності до творчості, пов'язаної з певною сферою людської діяльності [8, с. 68]. Здобувачі вищої освіти як особлива соціальна категорія молоді відрізняються від представників інших категорій більш високим освітнім рівнем, соціальною активністю, гармонійним поєднанням інтелектуальної й соціальної зрілості і, як вказує Т. Желткова, «мають певний рівень інтелекту як здібності вирішувати щоденні завдання буття, певним рівнем соціального інтелекту як уміння взаємодіяти з іншими людьми, певним рівнем мотивації до навчання у ВНЗ» [9, с. 57-58]. Завдяки наявності в студентській молоді стереотипів мислення й поведінки, деякого досвіду вирішення проблемних ситуацій, розвиток їхнього креативного потенціалу проявлятиметься не лише в актуалізації творчого мислення, а й у формуванні потреби долати стереотипи, знаходити вихід із нестандартних ситуацій. Підготовка до виявлення креативного потенціалу, за О. Харцій, повинна спрямовуватись на розвиток швидкості мислення, легкості оцінювання, ретельності в пошуках вирішення

проблем, передбачення наслідків, продукування креативних ідей; творчого підходу до взаємодії тощо [48, с. 16]. М. Кашапов наполягає на необхідності врахування у процесі розвитку креативного потенціалу особистості наявності двох форм креативності: потенційної та актуальної, тому організація цілеспрямованої роботи з розвитку креативного потенціалу здобувачів повинна створювати умови для того, щоб приховані (потенційні) творчі можливості актуалізувались (виявлялись) в творчій активності особистості [13, с. 76].

Розвиток креативного потенціалу особистості розглядається В. Шадріною як складний багатоаспектний процес, який базується на вивченні реальних потенцій людини, рівня її креативного й інтелектуального розвитку та визначається забезпеченням своєчасної актуалізації й оптимального функціонування мисленнєвих процесів індивіда шляхом створення спеціальних зовнішніх і внутрішніх умов, серед яких особливе місце посідають ступінь активності самої особистості, а також спосіб її включення у взаємодію з оточуючим світом і людьми [50, с. 158]. Вважаємо, що процес розвитку креативного потенціалу як внутрішнього ресурсу кожної людини передбачає також розвиток критичного мислення, таких інтелектуальних здібностей, як здатність спостерігати, порівнювати, аналізувати, комбінувати, імпровізувати, узагальнювати, систематизувати, робити висновки.

Результати численних досліджень дозволяють стверджувати, що корелятами креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності виступає професійна творча індивідуальність, професійно-творча самореалізація, творчий стиль професійної діяльності, творчо-конструктивна функція особистості професіонала, професійно-творчий саморозвиток; науково-дослідна активність майбутнього фахівця.

До структури креативності майбутнього фахівця слід включити:

- компонент творчих професійних здібностей та творчої спрямованості (творча активність, самоусвідомлення, воля самовираження, морально-ціннісні орієнтації, самореалізація, професійна спрямованість);

- когнітивний компонент (засвоєння та трансформації знань у визначеній науковій сфері, знання щодо організації процесу професійного функціонування, знання форм і методів стимулювання творчої діяльності; знання прийомів діагностики та розвитку творчих потенційних здібностей до діяльності);
- операційно-діяльнісний компонент (продуктивна стратегія цілепокладання, рефлексивні вміння, індивідуальний стиль діяльності та вміння творчо вдосконалювати її зміст);
- мотиваційно-вольовий компонент (включає мотивацію досягнення успіху у професійній діяльності, особистісні домагання в професійній діяльності, інтерес до професійної діяльності, особистісну значущість творчої діяльності та рівень вольової регуляції).

Отже, у нашому дослідженні ми виходимо з того, що розвиток креативності особистості через детермінацію академічної успішності має розглядатися важливим чинником досягнення життєвої успішності суб'єкта навчально-професійної діяльності. Під креативністю, як сутнісною характеристикою суб'єкта розуміємо вмотивовану здатність до інноваційної діяльності, що детермінується низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, що творить.

До окремих видів креативності відносимо вербальну креативність (здатність до створення інноваційного продукту у вербальній формі) та образну креативність (здатність до створення інноваційного продукту в образній, у першу чергу, візуальній формі).

Показниками вербальної креативності є: біглисть, гнучкість, оригінальність, розробленість. Показниками образної креативності є: біглисть, оригінальність, абстрактність назви, супротив замкненню, розробленість. Вважаємо, що аналіз поєднання рівнів прояву окремих показників вербальної та образної креативності є евристично цінною підставою для визначення психологічної типології креативності (кластеризації) та виділення індивідуально-типологічних особливостей креативності суб'єктів навчально-професійної діяльності.

Психологічне значення вольової регуляції у процесах особистісного розвитку, зокрема розвитку креативності, полягає в забезпеченні здатності суб'єкта довільно вибудувувати мотиваційні підстави власної діяльності за умов зіткнення з внутрішніми та зовнішніми перешкодами, у формуванні особистісної автономії, у появі «сили волі», яка дозволяє чинити опір спокусам, відкладати винагороду на майбутнє, здатності суб'єкта організовуватися для здійснення складної дії, виникненні стану оптимальної мобілізованості, та оптимального режиму активності і концентрації цієї активності в потрібному напрямі [61].

Регуляція за допомогою волі – це об'єднання психічних функцій і налаштування їх на розв'язання життєвого завдання, механізм оволодіння власною поведінкою, мотивацією і психічними процесами. Регулятивна роль волі полягає в тому, що людина вступає у відносини з самою собою (тобто в самосуб'єктні стосунки), оскільки вольова активність спрямована на себе, і вольова регуляція полягає в зміні первинного (чи створенні додаткового) сенсу дії, яка свідомо прийнята людиною до виконання, але якому бракує спонукання. Суб'єктивним вираженням регулятивної функції волі є вольове зусилля, яке не породжує емоції, але регулює їх у процесі діяльності [8; 30], зокрема, навчально-професійної [19].

До складових вольової регуляції, які є чинниками та предикторами розвитку креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності відносимо терплячість, наполегливість, завзятість; самоорганізованість; імпульсивність; саморегуляцію (здатність до планування, моделювання, програмування, оцінки результату, гнучкості).

Важливою групою чинників розвитку креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності є механізми регуляції емоційної сфери суб'єкта (емоційно-регуляторні механізми як чинники розвитку креативності).

Значення механізмів емоційної регуляції як чинника розвитку креативності визначається тим, що емоційна регуляція є системою механізмів, що об'єднує динамічні і структурні характеристики, пов'язані з модуляцією емоцій, їх ідентифікацією, оцінкою і проявом, здатністю контролювати емоції і

погоджувати їх з ситуацією і цілями, що стоять перед діяльністю, а також розпізнавати і прогнозувати емоційні стани інших людей і співвідносити їх з власними емоціями [45].

До механізмів регуляції емоційної сфери було віднесено дезадаптивні (самозвинувачення, звинувачення, зосередження-румінація, катастрофізація, звинувачення інших) та адаптивні (позитивне перефокусування, перефокусування та планування, позитивний перегляд, переміщення у перспективу, прийняття) когнітивні стратегії регуляції, визначені Н. Гарнефскі [56], стратегії емоційної регуляції за Дж. Гроссом: когнітивна переоцінка, пригнічення експресії [50] та стратегії емоційної дисрегуляції за А. Польською та А. Разваляєвою: уникнення, румінації, труднощі менталізації. Розвиток суб'єкта будь-якої діяльності завжди доцільно розглядати у контексті змістових особливостей цієї діяльності.

Аналіз психологічних досліджень, спрямованих на визначення психологічних типологій (профілей) професійної діяльності, а отже, профілей навчально-професійної діяльності дозволив визначити, що у площині визначення особистісних чинників розвитку креативності евристично цінним є виділення трьох профілей навчання: природничого, гуманітарного та культурно-мистецького.

Вважаємо, що приналежність до того чи іншого профілю навчання може виступати, по-перше, чинником розвитку креативності (вербальної та образної), а звідси, по-друге – визначати становлення певного типу креативності (інтеграції різних рівнів розвитку показників вербальної та образної креативності). З іншого боку, вважаємо, що рівні розвитку вербальної та образної креативності, в свою чергу, можуть віпочатково впливати на обрання майбутньої професії, а отже, профілю навчання суб'єкта навчально-професійної діяльності.

Останнім важливим компонентом розвитку креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності є етап навчання у закладі вищої освіти.

Діагностично цінними, найбільш інформативними точками процесу навчально-професійного становлення вважаємо три етапи. Перший – другий

семестр першого року навчання першого (бакалаврського) рівня освіти, коли після вступних дисциплін програми підготовки починається викладання дисциплін фундаментального циклу, крім того, закінчується період, де психічне функціонування особистості здобувача ускладнене адаптацією до навчання, до нового соціального оточення тощо.

Другий етап – другий семестр третього року навчання першого (бакалаврського) рівня освіти, коли здобувачі в цілому закінчують вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу фундаментальної підготовки, зазнають все більш активної практичної підготовки, але ще не мають досвіду практичної діяльності в якості фахівця певного профілю.

Третій період – другий семестр п'ятого року навчання другого (магістрського) рівня вищої освіти, який передбачає знання здобувачами не тільки фундаментальних основ майбутньої професії, але й прикладних та практичних її аспектів та уособлює їх готовність до розгорнутої, самостійної професійної діяльності вже у найближчий час. Отже, провідним чинником досягнення особистістю життєвого успіху є розвиток її креативності як суб'єкта навчально-професійної діяльності.

Отже, під креативністю, як сутнісною характеристикою суб'єкта розуміємо вмотивовану здатність до інноваційної діяльності, що детермінується низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, що творить.

До типів креативності слід віднести вербальну та образну креативність. Поєднання різних рівнів розвитку показників креативності утворюють психологічні типи (кластери) креативності.

Особистісними чинниками-регуляторами розвитку креативності є: когнітивні регулятори, мотиваційні регулятори, вольові регулятори, емоційно-регуляторні механізми. При цьому, взаємозв'язок та вплив рівнів розвитку креативності та зазначених чинників є двобічним. Зовнішніми чинниками, що впливають на розвиток креативності, є профіль та етап навчання у закладі вищої освіти.

1.3. Умови розвитку креативності здобувачів вищої освіти як майбутніх психологів

Сучасні дослідження переконливо доводять, що для розкриття творчого потенціалу особистості потрібне створення певного середовища (В.М. Дружинін, М.С. Єгорова, А.В. Морозов, Д.В. Чернілевський, Дж. Баркер, Г.Р. Олдхам, Е. Віннер, Дж. Чемберс, М.І. Стейн, Т.М. Амабайл, К. Крої, Х. Грін, Е. Грінберг, М.А. Коллінз та ін), причому середовище в навчанні може розумітися як синтез особливого внутрішньогрупового психологічного клімату та професійно-особистісних характеристик викладача.

Креативне середовище характеризується такими критеріями: невизначеністю, багатоваріативністю, нерагламентованістю поведінки, предметною збагаченістю. Також виділено особливості мікрогрупового клімату, що позитивно впливають на розвиток соціальної креативності особистості (відсутність жорсткого контролю, свобода вибору, внутрішня мотивація, висока міра довіри, мобільність, позитивне ставлення до пропонованої ідеї, готовність до ризику та ін.).

Трансформація «первинної» креативності в справжнє творчість неминуче спирається модель творчої поведінки наставника. Це дозволяє виділити найбільш значущі особистісні характеристики викладача як носія креативного середовища - вміння ладити з людьми, гарне самопочуття в роботі з ними, здатність ставити себе на місце іншої людини, розуміння намірів та настроїв інших, компетентність у взаєминах з людьми, потреба у спілкуванні, емпатію, безумовна позитивна повага, конгруентність (Н.Ф. Вішнякова, А. Маслоу, К. Роджерс) та професійні якості, що позитивно впливають на розвиток креативності здобувача, творче мислення, педагогічну ерудицію, інтуїцію, здатність до імпровізації, спостережливість, оптимізм, винахідливість, здатність передбачати, розвинену рефлексію та ін. (А.К. Маркова, І. А. Зимня).

Важливою умовою розвитку соціальної творчості студентів є облік психологічних особливостей студентського віку, який, на думку В.М. Дружиніна, характеризується переходом від загальної до спеціалізованої

креативності, пов'язаної з певною сферою діяльності, що, у свою черга, вимагає включення до освітнього процесу інноваційних технологій та спеціалізованих форм підготовки.

На основі теоретичного аналізу сформульовано гіпотезу про те, що психологічним механізмом розвитку соціальної креативності є взаємодія властивостей та здібностей, що становлять творчий та комунікативний потенціали особистості. Оптимальна взаємодія цих системних якостей особистості забезпечується комплексом названих психологічних умов та максимально ефективно може бути реалізовано у спеціальній програмі психологічної підготовки студентів.

О.М. Ігнатович, вивчаючи психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів, зазначає що в якості психологічного механізму даного процесу доцільно розглядати процес взаємодії мотиву самоактуалізації, локалізації суб'єктивного контролю в інтернальній зоні, адекватної самооцінки інтелекту та креативності.

Психологічними критеріями наявності здатності здобувачів до творчої самодіяльності дослідниця вбачає високі рівні розвитку та ступінь сполучення внутрішньої потреби здобувачів у творчій самодіяльності (самоактуалізації), опредмечування і розпредмечування досвіду творчої самодіяльності (інтелектуальних функцій, креативності, суб'єктивного контролю, самооцінки й фізичної кондиції) [10].

Т.М. Розова, аналізуючи креативність в якості чиннику розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів, відзначає наявність тісного взаємозв'язку креативності та професійно-комунікативних здібностей здобувачів, результативності вирішення професійно-комунікативних завдань у майбутніх психологів та ряду інших психологічних чинників [36].

До складу професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів авторка включає наступні змістовні структурні складові:

- контактність,
- легкість вступу в професійно-комунікативні контакти,

- здібності тримати професійно-комунікативні контакти,
- здібності слухати і розуміти інших,
- здійснювати психологічний вплив в процесі комунікації,
- розрізняти первинний і глибинний зміст повідомлень клієнтів,
- адекватно розуміти вербальні і невербальні комунікативні сигнали,
- тривалий час утримувати велику кількість інформації,
- здатність долати комунікативні бар'єри тощо [36].

Поруч із соціальною креативністю визначають комунікативну креативність, втім ці характеристики креативності попре певну психологічну спорідненість, відрізняються якісною своєрідністю. Так, Р.В. Белоусова пропонує розглядати комунікативну креативність в якості стійкої властивості особистості, що включає комплекс інтелектуальних, емоційних та поведінкових компонентів, які сприяють нестандартному, нешаблонному розв'язанню ситуацій спілкування, прояву творчості у спілкуванні, генерації оригінальних ідей та засобів спілкування, вибору найбільш оптимальних для суб'єкта стратегій поведінки, що спрямовані на забезпечення успішної взаємодії з іншими людьми.

В якості структурних компонент комунікативної креативності дослідниця пропонує розглядати: легкість у спілкуванні, схильність до самопрезентації, схильність до незалежності, конфліктність, емоційна стійкість у спілкуванні, схильність до маніпулювання, експресивність, комунікативна компетентність [4].

В процесі дослідження психологічної структури та чинників розвитку соціальних здібностей, О.І. Власова приходить до висновків, що до структури соціальних здібностей, як гетерономного утворення, поряд із соціально-аналітичними властивостями, соціальною чутливістю (емоційний інтелект), здатністю до домінування у спільноті або впливу на інших (проекція розвинутих соціально-адаптивних та соціально-креативних властивостей), психологічної зрілості як свідчення наявності розвинутих просоціальних інтенцій і внутрішніх регулятивних властивостей особистості входить також креативність у соціальній сфері. Причому, авторка схематично вибудовує загальну онтогенетичну лінію

розвитку креативного потенціалу соціальних здібностей як поступовий рух особистості на континуумах «стереотипність – оригінальність» та «дискретність – цілісність» в напрямку створення оригінальних діалектичних за змістом результатів загально соціального значення [5].

Н.М. Макаренко, досліджуючи психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів виділяє серед них зокрема наступні: мотиваційно-особистісні (особистісна креативність, внутрішня мотивація, рівень самооцінки, комунікативні, емпатичні професійно важливі якості) та когнітивно-операційні (інтелектуальний рівень, стиль мислення, компетентність у розв'язанні професійних задач), а також середовище навчального закладу як зовнішній чинник [22].

Дослідниця відмічає, що створення у закладі середовища вищої освіти, яке дає можливість формування внутрішньої мотиваційної готовності до творчої професійної діяльності, підвищення рівня професійних і загальних знань, компетентності, знайомства з новітніми креативними технологіями; набуття практичних навичок діяльності; використання евристичних прийомів; зняття остраху критики виказаних нестандартних думок; виникнення надситуативної активності при вирішенні проблем, наближених до реальних умов є важливою психолого-педагогічною умовою розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів [22].

О.С. Штепа, досліджуючи питання особистісної зрілості, визначає її як наслідок, результат самостійного переживання людиною зрілого віку ненормативної кризи ідентичності, як певну динамічну особистісну структуру, серед характеристик якої поруч із синергічністю, автономністю, контактністю, самосприйняттям, толерантністю, відповідальністю, глибинністю переживань, децентрацією, власною життєвою філософією виступає креативність [54].

Ю.С. Манилюк, досліджуючи чинники успішності діяльності керівника, висловлює припущення, що креативність як складноструктурована характеристика цілісної особистості утворює ядро управлінських здібностей та переважаючим чином обумовлює успішність управлінської діяльності [24].

На думку І.М. Кирилюк, креативність виступає в якості професійно важливої якості особистості майбутнього практичного психолога поруч із емпатією, самоактуалізаційними тенденціями, основними характеристиками образу "Я" та багато в чому обумовлює ефективність ведення ним терапевтичного діалогу [14].

О.М. Куцевол поділяє психолого-педагогічні умови становлення креативності здобувачів вищої освіти на зовнішні (психологічна безпека, свобода, емпатійне розуміння, увага до особистості, перехід до самостійної оцінки продуктивності власної діяльності, забезпечення атмосфери любові, ініціативи, психологічної свободи вираження почуттів і переживань, орієнтація на потребу у творчому виконанні завдань та внутрішні (відкритість новому досвіду, внутрішнє оцінювання продуктів власної творчості, можливість вільного оперування образами, сміливість, інтуїція, потреба в успіху, віра у свої сили) тощо [20].

Л.О. Підкоритова, аналізуючи антиципацію життєвих виборів випускників вищих навчальних закладів, виділяє у структурі антиципаційної здатності компоненти інтуїтивності, логічності та креативності; відповідно, здатність до антиципації життєвих виборів за типами авторка підрозділяє на інтуїтивно-креативний, збалансований та логічно-креативний [31].

Аналізуючи культурологічний і філософсько-антропологічний аспекти креативності як феномену людського буття в культурі, Л.С. Тарасюк виділяє такі етапи розгортання креативності в культурі, як реалізація, об'єктивізація, актуалізація та ініціація, а специфіка креативності як феномену буття людини в культурі вважає значною мірою обумовленою світоглядом людини і її особливостями його трансформації в залежності від конкретного екзистенційного світоглядного виміру (буденний, особистісний або філософського) [40].

Л.В. Мова, узагальнюючи теоретичні відомості щодо психологічних особливостей особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки зазначає, що важливою складовою процесу фахової

підготовки майбутніх психологів є забезпечення їх особистісної самореалізації, що характеризується наступними критеріями:

- низький рівень особистісної тривожності;
- низький рівень агресивності;
- виражена сила “Я”;
- гнучкість поглядів;
- розвинута емпатія;
- високий рівень креативності;
- впевненість у собі;
- емоційна стійкість;
- самостійність (незалежність суджень) [28].

Основними параметрами креативності виступають:

- 1) оригінальність – здатність продукувати віддалені асоціації, незвичні відповіді;
- 2) семантична гнучкість – здатність виявити основну особливість об’єкта і запропонувати новий спосіб його застосування;
- 3) образна адаптивна гнучкість – здатність змінити форму стимулу так, щоб побачити в ньому нові характеристики та можливості його використання;
- 4) семантична миттєва гнучкість – здатність продукувати різноманітні ідеї в нерегламентованих обставинах.

На процес розвитку креативності впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Так, до внутрішніх чинників прийнято відносити вроджені задатки, мотивацію до діяльності (у тому числі й до навчання) і до вирішення нестандартних задач, індивідуальну систему цінностей та характерологічні риси особистості. До зовнішніх чинників відносять особливості навчально-виховного процесу та широкі соціо-культурні умови, в яких розвивається особистість.

В основі розвитку креативної особистості під час навчального процесу можна виокреми три основні напрями, які дуже тісно взаємообумовлені між собою. Так, перший – це теоретичний напрям, що активізує креативність здобувачів за рахунок використання в навчальному процесі різного роду творчих проблемних

завдань, вирішення яких сприяє формуванню креативного мислення у здобувачів.

Другий – це методичний напрям, що формує креативність та творчі здібності за допомогою застосування в навчальному процесі креативних методик, різноманітних технік та ігор.

Третій – особистісно-професійний напрям, що ґрунтується на створенні сприятливих умов для стимулювання творчих здібностей та творчого потенціалу особистості, формує переконання щодо необхідності креативної діяльності в професійній сфері.

Професійну підготовку, що сприятиме формуванню креативних знань, вмінь та навичок у майбутніх фахівців, визначає наявність наступних умов:

- використання спеціальних креативних методів і засобів, які підвищують мотивацію здобувачів до навчання та активізують їх до реалізації ними креативної діяльності;
- використання креативно-творчого підходу у вивченні фахових дисциплін;
- формування в здобувачів усвідомлення соціальної значущості креативної діяльності, потреби використання креативності в професійній сфері;
- реорганізація навчального процесу, під час якого здобувачі стають творцями, а основний навчальний матеріал – методом досягнення творчих цілей;
- впровадження в навчальний процес додаткового матеріалу, який охоплюватиме креативні тактики, техніки, методики, що сприяють підвищенню ефективності креативної діяльності;
- введення в навчальний процес методів та засобів конвергенції (наближення та здатності переносити) знання з однієї на іншу предметну сферу;
- використання у навчальному процесі методів, прийомів та засобів для формування у здобувачів креативно-метафоричного мислення, здатного розвивати здібність розпізнавати схожість та відмінність між об'єктами, предметами, діями; стимулювати креативний потенціал;

- генерувати креативні ідеї та задачі;
- забезпечення певних педагогічних умов та креативно-освітнього середовища для навчання та проходження навчальних та виробничих практик, забезпечення в різних циклах професійної підготовки наявності курсів, що використовуватимуть креативні технології в процесі володіння предметом.

Слід зазначити, що критеріями оцінки ефективності вище представлених умов креативно-освітнього середовища повинні бути не лише показники, що враховують ступінь опанування знаннями, вміннями й навичками, але й показники сформованості низки особистісних якостей, що характеризують різні аспекти розвитку інтелекту та креативності здобувачів.

До основних причин, що перешкоджають процесу формування креативної особистості здобувачів вищої освіти, можна віднести наступні:

- невідповідність між змістовою і процесуальною сторонами в навчальному матеріалі;
- одноманітність форм і методів викладання навчання;
- слабка методична і дидактична забезпеченість реалізації креативного підходу до організації навчального процесу і використання його виховного потенціалу;
- невідповідність викладачів до роботи у межах креативного освітнього середовища.

Виокремимо низку характеристик творчої особистості здобувачів вищої освіти, на які слід спиратися викладачам в організації креативного освітнього процесу:

- 1) наявність нової або недосяжної значущої суспільно корисної мети (або системи цілей);
- 2) наявність програми (або програмного пакету) для досягнення мети та контролю за виконанням цієї програми;
- 3) прагнення та виконання величезного обсягу робіт у реалізації запланованих проєктів;

4) оволодіння технікою розв'язання проблем, що зустрічаються на шляху до мети;

5) здатність захищати свої ідеї, переносити невизнання, нерозуміння обраного шляху, вміння «тримати удар», відданість меті;

6) здатність оцінити відповідність досягнутих результатів. Виокремлюють ще одну вагому рису творчої особистості – здатність пристосовуватися до будь-яких, навіть найскладніших умов.

Єдина умова – система освіти має функціонувати відповідно до законів та положень, творча особистість засвоює ці закони за короткий проміжок часу, пристосовуючи до них свою поведінку.

У теперішній час креативність значною мірою слугує своєрідним механізмом адаптації особистості майбутнього фахівця до швидкоплинних соціальних умов [4]. Формування креативності в майбутніх психологів відбувається поетапно, причому кожен з етапів необхідний для того, щоб розвиток особистості відбувався гармонійно:

1. Створення сприятливих умов, необхідних для активізації творчого потенціалу здобувачів вищої освіти.

2. Активізація творчого потенціалу за допомогою спеціально підібраних технологій творчого самодослідження і самовираження.

3. Аналіз виникаючих у процесі творчості проблем, обмежень і блокувань, із подальшим їх опрацюванням.

4. Закріплення отриманих на попередніх етапах навичок і використання цих навичок у подальшій професійній діяльності [4].

Кожному з вищезазначених етапів притаманна низка послідовних дій, що дозволяють пройти кожен етап із мінімальною кількістю труднощів та перепон. Охарактеризуємо ці дії:

1. Створення сприятливих умов, необхідних для активізації творчого потенціалу. Створення таких умов передбачає наявність у навчальній групі атмосфери прийняття та довіри. У разі відсутності такої атмосфери необхідно максимально сконцентрувати увагу на створенні таких умов, що сприяють їй

виникненню. Вони можуть з'явитися упродовж перших зустрічей із групою. Кількість таких зустрічей залежить від ступеня довіри в групі, використання провідних технологій та залучення учасників у групову взаємодію.

Слід звернути особливу увагу на те, що під час проведення навчальних занять, особливо на перших, ми маємо можливість тільки створити умови, необхідні для того, щоб процес творчості міг здійснюватися, але здійсниться він чи ні, частково знаходиться поза нашим контролем. Відомо тільки, що в разі наявності у групі довірливих відносин процес саморозкриття йде легше, що полегшує процес самовираження.

Акцентуємо увагу на те, що особливу цінність має не сам кінцевий результат або продукт творчого самовираження, а той спектр емоцій і відкриттів, який супроводжував створення цього продукту в процесі виконання завдання або вправи. Наприклад, малюнок, виконаний членом студентської групи, який не має спеціальної художньої освіти, може стати для автора композицією, насиченою глибоким змістом, і сприйматися ним як джерело позитивних емоцій. Інші учасники групи можуть відчувати те ж саме, а можуть переживати свій спектр емоцій і реакцій на малюнок, представлений учасником, або ж залишатися байдужими.

На цьому етапі рекомендується використання технологій, спрямованих на організацію групової взаємодії. До числа таких технологій відносяться елементи групових розминок, психодрами, театру спонтанності, гештальт-терапії, рольові ігри. Ці технології за вмілого їх застосування та поєднання дозволяють у досить короткий термін опрацювати основні страхи, пов'язані із самовираженням і самопрезентацією в групі.

2. Активізація творчого потенціалу. Робота на цьому етапі передбачає наявність певного рівня базової довіри учасників групи один до одного і до викладача. У разі, якщо попередній етап роботи був проведений успішно, рівень довіри формується автоматично. Компонент творчого самовираження у процесі навчання пов'язаний з унікальністю та самобутністю кожного здобувача в будь-

який момент часу. Розглянутий у такому аспекті творчий компонент стає на шлях розвитку без страху зробити помилку в будь-якій новій дії.

Процес творчості перетворюється на шлях самопізнання, розширення контакту з оточуючими і із самим собою, наслідком чого є збільшення ресурсу особистості здобувача та поступове розширення ступеня свободи застосування набутих на заняттях практичних навичок.

Слід звернути особливу увагу на те, що в ситуації навчання креативність є добровільною дією, спрямованою на самопізнання та саморозкриття в першу чергу і вимагає від викладача створення в навчальній групі доброзичливої атмосфери, яка включає в себе безоціночність і прийняття кожного здобувача у групі таким, яким він є [2]. Якщо ця умова не буде дотримуватися повною мірою, то творчі ресурси так і залишаться у згорнутому стані, оскільки буде відсутній акт самоцінності творчості незалежно від результату й подальшої оцінки.

3. Аналіз виникаючих у процесі творчості проблем, обмежень і блокувань із подальшим їх опрацюванням Цей етап проводиться з використанням арт-педагогічних технологій і технік рольового моделювання. Означені технології дозволяють працювати зі здобувачами в м'якій і ненав'язливій формі [2].

Велика частина блокувань зазвичай пов'язана з темами, які є актуальними на даний момент часу. У більшості випадків появи блокувань можна уникнути в ситуаціях, коли у групі існує атмосфера розуміння й безпеки.

У роботі зі здобувачами вищої освіти рекомендується на першому занятті, присвяченому знайомству і виявленню очікувань, дати зрозуміти, що програма дисципліни буде спиратися на їхні запити. Така програма повинна стимулювати майбутніх психологів до подальшого професійного росту. Доцільно на першому ж занятті чітко простежити за виконанням усіма здобувачами правил групової роботи. Означені правила формулюються викладачем разом зі здобувачами на стадії знайомства. Бажано, щоб необхідність їх дотримання була чітко обґрунтована викладачем. Оскільки групові правила слугують задля збереження психологічної безпеки викладача і здобувачів, ці правила слід запропонувати в м'якій формі, а не наполегливо їх нав'язувати. У разі, якщо будь-які правила

викликають в учасників протест, їх можна пояснити або перетворити, виходячи з потреб студентської групи.

Не слід навантажувати групу надмірною кількістю правил, оскільки це може створити враження, що взаємодія викладача і здобувачів пов'язана із прийняттям великої кількості обмежуючих переконань, що не узгоджується із самим освітнім процесом і перетворює його в нудне заняття, виключає творче самовираження. Найкраще запропонувати п'ять основних правил (конфіденційність, безоціночність, черговість, добровільність, правдивість) і вводити основні правила за необхідності у процесі подальшого навчання.

Як критерії оцінки ефективності тих чи інших форм і методів креативної взаємодії повинні виступати не тільки показники, що враховують ступінь оволодіння знаннями, вміннями і навичками, а й показники сформованості певних особистісних якостей, що характеризують різні сторони розвитку інтелекту, духовності, творчих здібностей здобувачів вищої освіти.

Спираючись на роботи вчених, характеристику та особливості діяльності психолога, можемо виокремити наступні компоненти креативності здобувачів вищої освіти під час навчання у ЗВО:

- мотиваційно-аксіологічний компонент (мотиви й ціннісні установки, позитивне ставлення до формування й розвитку творчих здібностей, потреби їхнього застосування на практиці, пізнавальна та професійна спрямованість, особиста установка на придбання й творчу реалізацію своїх знань, умінь, навичок),
- когнітивний компонент (система набутих знань, умінь, навичок креативної діяльності, що є основою майбутньої професійної діяльності, певні властивості пізнавальної діяльності, що впливають на її ефективність і розвиток креативності),
- діяльнісно-конативний компонент (здатність творчо підходити до вирішення проблемних завдань, застосовувати засвоєні прийоми й методи генерування, аналізу, синтезу та комбінування ідей, до перенесення досвіду,

передбачення, подолання стереотипів; прагнення до творчої співпраці в процесі розв'язання задачі),

- особистісно-рефлексивний компонент (сукупність особистісних якостей (ініціативність, винахідливість, гнучкість і критичність розуму, інтуїція, упевненість у собі, натхнення, емоційний підйом у творчих ситуаціях), навичок самоконтролю, самоаналізу, прогнозування результатів своєї діяльності, саморозвиток особистості).

На нашу думку, динамічна взаємодія саме цих компонентів повною мірою охоплює властивості особистості, знання й уміння, необхідні для підготовки здобувачів вищої освіти до виявлення креативності під час навчання у ЗВО.

Висновки до першого розділу

Ґрунтуючись на позиціях вітчизняних і зарубіжних науковців щодо визначення категорії творчості й креативності, ми дійшли висновку, що загальними ознаками для цих понять є неповторність, оригінальність, унікальність результатів діяльності, створення нового продукту. Категорія «креативність», на нашу думку, носить інтегративний характер, нерозривно пов'язана з інтелектуальною, емоційною, рефлексивною, вольовою, мотиваційною та діяльнісною сферами особистості. Визначено, що більшість авторів наголошують на універсальному характері креативної компетентності, необхідності її виявлення в будь-якій професійній діяльності та підкреслюють, що креативна компетентність є особистісним утворенням і відображає рівень творчих проявів особистості в певній сфері діяльності.

Основою формування креативної компетентності є розвиток креативного потенціалу особистості шляхом зняття психологічних бар'єрів творчості, оформлення потреби творчої самореалізації в майбутній професії.

Сучасне студентство, як вікова група та соціальна формація, знаходиться в авангарді суспільного життя, а отже змушене поєднувати навчання із певною трудовою діяльністю. Якщо фах навчання та трудової діяльності близькі між собою, доречно вести мову про навчально-професійну діяльність, яка вже не є теоретико-методологічною абстракцією, а стала повсякденною реальністю для тисяч українських здобувачів, незалежно від спеціальності, географічної локації та інших особливостей. При чому, заради досягнення певних успіхів в процесі навчально-професійної діяльності вони мають виступати суб'єктами як навчальної, так і професійної діяльності, тобто демонструвати високу активність, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність та креативність як академічному, так і у кар'єрному аспекті.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ І РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Діагностика сформованості готовності до виявлення креативної компетентності в професійній діяльності здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 053 Психологія, проводилась нами за допомогою комплексу наступних методів:

- анкетування, у процесі якого було виявлено погляди здобувачів і викладачів на проблему формування креативності у процесі професійної підготовки.
- Методики вимірювання рівня мотивації досягнення успіху в діяльності Ю. Орлова.
- Тесту вербальної креативності С. Медніка у модифікації А. Н. Вороніна.
- Тесту Е. Торренса «Завершення картинок» (адаптація А. Вороніна).
- Методика діагностики самооцінки організованості розроблена Є.П. Ільїним.
- Опитувальника «Креативність» Н. Вішнякової для діагностики особистісної креативності.
- Опитувальника креативності Д. Джонсона.

Методика вимірювання рівня мотивації досягнення успіху в діяльності (розроблена Ю. Орловим) Запропонована методика є тестом-опитувальником, що містить 23 положення, з якими досліджуваний погоджується чи ні. Тест спрямований на виявлення ступеня вираження потреби людини в досягненні успіху в будь-якій діяльності, зокрема творчій і креативній. По суті, це потреба, що перетворилась на особистісну властивість, установку. Потреба в досягненнях (ПД) дорівнює сумі балів за відповіді «так» і «ні». Шкала оцінювання: низький рівень мотивації від 0 до 11; середній рівень мотивації – 12–17; високий рівень – 18–23. Чим більше балів у сумі набирає випробуваний, тим більшою мірою в нього виражена потреба в досягненні успіху в діяльності.

Для діагностики вербальної креативності у осіб дорослого віку нами використано тест вербальної креативності С. Медніка у модифікації А. Н. Вороніна [129], представляє собою груповий скорочений варіант методики, що складається із однієї серії (20 триад), та не передбачає розминки, оскільки розминка у дорослих людей в умовах професійної діяльності та із дефіцитом часу для виконання завдання дає систематичний зсув у результатах тестування, що визначається завданнями розминки.

Методика діагностики самооцінки організованості розроблена Є.П. Ільїним. Опитуваному пропонується ознайомитися із твердженнями (28 тверджень), перерахованими в опитувальнику, та висловити своє ставлення до них, причому у разі згоди з ними поставити знак «+», а в разі незгоди – знак «-». Набрана сума балів підраховується шляхом додавання балів як за відповіді «так», так і за відповіді «ні» з окремих питань, та є прямопропорційною рівню самооцінки організованості опитуваним. У методиці наявна шкала достовірності, що необхідна для перевірки щирості відповідей, та при певній сумі балів виключає подальшу обробку анкети [11].

Діагностика особистісного критерію передбачала виявлення в майбутніх інженерів рівня розвитку творчого потенціалу й рефлексивності. Перший показник особистісного критерію визначався нами за допомогою опитувальника «Креативність» Н. Вішнякової для діагностики особистісної креативності. Ця методика дозволяє визначити такі особливості креативної особистості: творче мислення, допитливість, оригінальність, уяву, інтуїцію, емоційність, емпатію, почуття гумору, творче ставлення до професії. Високий рівень особистісної креативності характеризує людину, яка має добре розвинений творчий потенціал, якій властиві активність, ініціативність, здатність до використання нововведень, наполегливість, незалежність, неконвенційність прийняття рішень, готовність ризикувати, неконформність, емоційність, оптимізм і почуття гумору, що сприяють забезпеченню творчого процесу позитивними емоціями тощо.

Опитувальник креативності Д. Джонсона фокусує увагу на елементах, пов'язаних із творчим самовираженням. Опитувальник – це об'єктивний

контрольний список характеристик творчого мислення й поведінки, що складається з восьми пунктів. Він розроблений спеціально для ідентифікації проявів креативності, доступних зовнішньому спостереженню. Цей опитувальник дозволяє провести самооцінку креативності. Кожне твердження опитувальника оцінюється за шкалою, що містить п'ять градацій. Загальна оцінка креативності є сумою балів за вісьма пунктами (мінімальна оцінка – 8, максимальна – 40 балів).

2.2. Результати дослідження проявів креативності здобувачів вищої освіти

Анкетування розпочалось із виявлення ставлення здобувачів до проблеми креативності й розуміння її значущості для освітнього процесу та майбутньої професійної діяльності, визначення ступеня інформованості респондентів щодо суті ключових понять. Дані, отримані в результаті обробки анкет, дозволили зробити певні висновки. Лише 25,2 % опитаних вважають, що креативність властива кожній людині та її можна розвивати.

28,5 % респондентів відзначили генетичну природу креативності, у зв'язку з чим далеко не всім людям із народження властива здатність до креативності. 22,6 % пояснили наявність або відсутність креативності соціально-побутовими умовами, у яких формується й розвивається особистість. 8,4 % опитаних зізнались, що взагалі ніколи не замислювалися над цією проблемою.

Водночас, переважна більшість респондентів 89,2 % – усвідомлює значимість розвитку креативності та вважає її запорукою успішної кар'єри в будь-якій сфері діяльності. 12,3 % опитаних вважають, що креативність як здатність особистості необхідна тільки людям творчих професій. 5,03 % взагалі не відносять креативність до розряду професійно значущих якостей.

Результати анкетування про інформованість респондентів щодо суті ключового поняття «креативність» свідчать, що здобувачі неоднаково визначають це поняття. На питання «Що саме ви розумієте під поняттям «креативність особистості?» тільки 6 % опитаних не змогли дати будь-яку відповідь. Решта 94% розкривають це поняття, але згадують при цьому лише окремі його аспекти, що свідчить про нерозуміння ними суті досліджуваного явища. Так, 38,91 % здобувачів ототожнюють поняття «креативність» і «творчі здібності». Але креативність правильніше визначити не стільки як деяку творчу здатність або сукупність таких, а як здатність до творчості, а це поняття хоча й дуже близькі, але не ідентичні. 11,0 % розуміють «креативність» як «нестандартність, неординарність мислення, здатність мислити творчо».

Серед решти визначень відзначимо «здатність створювати щось нове» – 9,0 %, «здатність творчо підходити до вирішення проблем» – 4,2 % здобувачів, «добре розвинена фантазія, багата уява» – 7,1 % опитуваних, «уміння виділятися із сірої маси, натовпу» – 6,7 %, «здатність бачити світ інакше» – 3,5 %, «сміливість, незалежність поглядів» – 2,8 %, «уміння бачити незвичайне в повсякденному» – 2,1 % здобувачів.

Найбільш правильне тлумачення поняття дали 12,5 % респондентів, охарактеризувавши його як «здатність до творчості». Серед основних умов реалізації своїх креативних здібностей 48,3 % респондентів висувають на перше місце «сприятливу психологічну обстановку на заняттях», 25 % – «усвідомлення значущості для самих здобувачів», далі йдуть «використання викладачами спеціальних розвивальних вправ і тренінгів» (20,5 %), «креативність викладача» – 7,9 %, «бажання справити враження на оточуючих» – 5,6 % здобувачів, «перспективу успішного складання заліку/іспиту» – 4 %.

Відповідаючи на запитання «Чи приділяють увагу викладачі розвитку у вас креативних якостей?», 40,6 % респондентів вказали на відсутність уваги з боку викладачів щодо цього аспекту їхньої професійної підготовки та 43 % здобувачів надали позитивну відповідь. Отже, результати анкетування виявили недостатню інформованість у переважній більшості респондентів щодо сутності креативності й можливостей її розвитку. Але відзначимо, що більшість опитуваних усвідомлюють цінність прояву креативних якостей у майбутній професійній діяльності.

Викладачам було запропоновано висловити свою думку щодо питання «Чи вважаєте Ви за необхідне формувати в здобувачів креативну компетентність у процесі професійної підготовки?». Відповідь на це питання засвідчила, що більшість викладачів вважають за необхідне приділяти особливу увагу формуванню креативної компетентності – 92 % респондентів, 8 % викладачів дали негативну відповідь на це питання.

Аналіз показав, що 80,4 % опитаних висловили впевненість у тому, що високий рівень сформованості креативної компетентності у здобувачів

позитивно впливатиме на результати навчання й можливості її активного виявлення в майбутній професійній діяльності. Частина респондентів – 19,8 % вважають, що основним чинником успішності результатів навчання в першу чергу є висока мотивація здобувачів. 4,4 % віднесли креативність до другорядних якостей, що не суттєво впливають на успішність навчання й майбутню професійну діяльність здобувачів.

На запитання «Чи створені, на Ваш погляд, у вашому університеті педагогічні умови формування креативної компетентності у процесі професійної підготовки?» більшість респондентів надала позитивну відповідь – 85,5 %. 55,7 % респондентів вважають, що в університеті недостатні педагогічні умови формування креативної компетентності. Важливими для нас стали відповіді викладачів на запитання «Чи відчуваєте Ви потребу покращити знання щодо підготовки майбутніх психологів до виявлення креативної компетентності?»: позитивні відповіді дали 70,5 % респондентів, але частина респондентів – 21,1 % викладачів зазначили, що не відчувають потреби покращення знань щодо формування в здобувачів креативної компетентності.

Відповідаючи на запитання «Визначте шляхом самооцінки рівень вашої педагогічної майстерності щодо формування в майбутніх психологів креативної компетентності», викладачі надали такі відповіді: як високий рівень педагогічної майстерності щодо формування креативної компетентності, оцінили 20,7 % викладачів, середній – 60,3 % викладачів, решта – 25,5 %, визначила власний рівень педагогічної майстерності щодо формування креативної компетентності як низький.

На питання «Які зміни слід внести в навчання в університеті з метою підготовки фахівців, готових до виявлення креативної компетентності в майбутній професійній діяльності?» викладачі запропонували такі варіанти відповідей: «включення в навчальну програму спеціальних курсів, факультативів, тренінгів із розвитку креативності» – 48,5 %, «застосування творчих завдань, ділових ігор і «круглих столів» у процесі навчання – 27,3 %, «проведення спеціальних консультацій із викладачами з метою підвищення

їхньої компетентності в цій сфері» – 16,5 %, «проведення різних конкурсів, олімпіад» – 14,5 %, «творчі роботи з відповідних тем» – 3,8 % та ін. Переважна більшість викладачів – 81,3 % вважають за необхідне спрямування навчального процесу на формування креативної компетентності здобувачів.

Об'єктивні причини, що заважають розвитку креативності та формуванню креативної компетентності на заняттях викладачі називають обмежений обсяг навчального часу – 50,3 % опитуваних, слабку мотивацію в навчанні – 43,5 %, інертність самих здобувачів – 17,2 %, недостатню поінформованість щодо можливостей застосування творчого підходу в процесі викладання своєї навчальної дисципліни – 12 % тощо.

На відкрите питання щодо ставлення до прояву креативності здобувачами в навчальному процесі більшість викладачів – 84 % відповіли, що, безумовно, підтримують прояв креативності під час виконання самостійної роботи, підготовки наукових робіт (реферати, курсові та ін.), однак лише – 24 % підтримали необхідність креативного підходу здобувачів до практичних занять, мотивуючи це необхідністю, перш за все, виконувати в повному обсязі заплановані для практичного заняття завдання й побоюванням того, що прояви креативності можуть суттєво порушити запланований хід заняття чи відволікати інших здобувачів від розуміння та вивчення матеріалу.

Проведене анкетування засвідчило, що більшість викладачів достатньою мірою обізнані щодо суті поняття «креативна компетентність», упевнені в необхідності приділяти особливу увагу підготовці майбутніх психологів до виявлення креативної компетентності у професійній діяльності, але вважають, що в їхньому університеті відсутні необхідні для цього педагогічні умови. Важливо також відзначити, що викладачі здебільшого визначають власний рівень педагогічної майстерності щодо формування креативної компетентності як середній і виказують потребу покращити знання щодо формування в майбутніх психологів креативної компетентності.

Здобувачам і викладачам також було запропоновано проранжувати фактори, що, на їхню думку, найбільше впливають на виявлення креативності в навчанні

та діяльності людини. На 1–2 місця більшість здобувачів поставили творчу мотивацію та рівень інтелекту вище за середній. На 3 і 4 місці відповідно опинились творчі здібності й творче середовище. На 5 місце здобувачі поставили вікові особливості, на 6 – соціокультурні особливості. Найменші бали за ранжуванням отримали такі фактори, як досвід, час, емоційні переживання та інтуїція.

Викладачі на 1, 2 та 3 місця теж поставили творчі здібності, творче середовище, творчу мотивацію. На 4 і 5 місця, на відміну від здобувачів, вони встановили інтуїцію, рівень інтелекту вище за середній. На 6–8 місця викладачі поставили досвід, вікові й соціокультурні особливості. Найменші бали за ранжуванням викладачів отримали такі фактори, як емоційні переживання та час.

Також здобувачам і викладачам було запропоновано вказати, які, на їхню думку, існують бар'єри креативності в навчальній діяльності. Серед перешкод, що стримують розвиток креативності, здобувачі назвали (за зменшенням кількості відповідей) «відсутність моделей креативної поведінки, що можуть стати об'єктом наслідування», «орієнтацію викладачів тільки на один варіант виконання завдання», «побоювання критики з боку викладачів, одногрупників», «побоювання бути визнаним нерозумним чи виявитися смішним в очах одногрупників», «побоювання помилки», «невпевненість у власних силах», «занижену самооцінку», «брак часу», «обмежені можливості для набуття нових навичок творчої роботи», «незнання форм і методів пошуку творчих рішень проблеми», «перфекціонізм», «конформізм», «недостатній розвиток креативних якостей».

Викладачі найчастіше бар'єром розвитку й виявлення креативності в здобувачів визначали «незнання форм і методів пошуку творчих рішень різних проблем», «особистісну вузькість мислення», «побоювання помилки, критики з боку викладачів, одногрупників, бути названим нерозумним і смішним у своїх судженнях», «невміння регулювати власну діяльність», «конформізм».

Значно менша кількість викладачів вказала на наступні бар'єри прояву креативності: «вороже ставлення в академічній групі до індивідуального прояву

креативності», «перфекціонізм», «відсутність моделей креативної поведінки, що можуть стати об'єктом наслідування», «обмежені можливості для набуття нових навичок творчої роботи», «орієнтація викладачів на один варіант виконання завдання».

Отримані результати щодо дослідження ставлення викладачів і здобувачів до креативності та розуміння сутнісних характеристик цього поняття й факторів, що сприяють чи стримують його розвиток використовуватимуться в процесі подальшої експериментальної роботи.

Таким чином, вважаємо, що результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що проблема підготовки здобувачів до виявлення креативної компетентності у навчальній діяльності є дуже актуальною для викладачів і здобувачів закладу вищої освіти, а тому потребує свого вирішення, оскільки, з одного боку, здобувачі виявили поверхневі та обмежені знання щодо суті поняття «креативна компетентність», пасивність у виявленні особистої позиції щодо застосування креативного підходу в майбутній професійній діяльності, низький рівень розвитку креативності тощо, з іншого – викладачі відчують потребу в покращенні знань щодо методів і засобів формування креативної компетентності, підвищенні рівня педагогічної майстерності підготовки здобувачів до виявлення креативності в майбутній професійній діяльності.

Визначення наявного рівня творчої мотивації здійснювалось за допомогою опитувальника Ю. Орлова «Мотивація успіху в діяльності». Цей опитувальник спрямований на виявлення ступеня вираження потреби людини в досягненні успіху в будь-якій діяльності, у тому числі творчій і креативній, наявності потреби долати перешкоди і досягати високих показників у діяльності, самовдосконалюватися, змагатися з іншими і випереджати їх, реалізовувати свої таланти, підвищувати самоповагу.

Проведене опитування визначило, що високий рівень наявності мотивів до успіху мають лише 19,2 % з КГ та 16,3 % опитуваних з ЕГ, середній рівень – 29,5 % представників КГ та 45,3 % ЕГ, низький – 52,2 % КГ та 30,8 % ЕГ.

За результатами діагностики такий рівень було виявлено у 42,3 % опитуваних КГ та 48,7 % ЕГ. Низький рівень характеризує людину, творчий потенціал якої розвинутий недостатньо, здебільшого пасивну й безініціативну в професійній діяльності, якій властива конформність у прийнятті рішень, схильність підкорятись думці більшості. Низький рівень особистісної креативності було діагностовано в 40 % респондентів КГ та 42,6 % ЕГ.

Вихідний рівень розвитку асоціативного мислення був визначений нами за допомогою «Тесту віддалених асоціацій» – методики діагностики рівня вербальної креативності (С. Медник). Високий рівень розвитку вербальної креативності продемонстрували 46,2 % досліджуваних КГ та 17,0 % ЕГ, середній рівень – 56 % представників КГ та 44 % ЕГ. Низький рівень розвитку асоціативного мислення був у 45 % досліджуваних з КГ та 46 % ЕГ.

Методика дослідження дивергентного мислення, тест Е. Торренса «Завершення картинок» (адаптація А. Вороніна), характеризує рівень розвитку невербальної креативності як здатності до «породження» нового, оригінального продукту в умовах мінімальної вербалізації. За цим показником отримані наступні дані. Високий показник невербальної креативності мають 50,0 % здобувачів КГ та 30 % ЕГ, середній показник – 45 % КГ і 42% ЕГ, низький рівень розвитку дивергентного мислення показали 30 % здобувачів КГ і 28 % ЕГ.

Діагностика особистісного критерію передбачала виявлення в майбутніх інженерів рівня розвитку творчого потенціалу й рефлексивності. Перший показник особистісного критерію визначався нами за допомогою опитувальника «Креативність» Н. Вішнякової для діагностики особистісної креативності. Ця методика дозволяє визначити такі особливості креативної особистості: творче мислення, допитливість, оригінальність, уяву, інтуїцію, емоційність, емпатію, почуття гумору, творче ставлення до професії. Високий рівень особистісної креативності характеризує людину, яка має добре розвинений творчий потенціал, якій властиві активність, ініціативність, здатність до використання нововведень, наполегливість, незалежність, неконвенційність прийняття рішень, готовність ризикувати, неконформність, емоційність, оптимізм і почуття гумору,

що сприяють забезпеченню творчого процесу позитивними емоціями тощо. За результатами діагностики такий рівень було виявлено у 45 % досліджуваних КГ та 39 % ЕГ. Низький рівень характеризує людину, творчий потенціал якої розвинутий недостатньо, здебільшого пасивну й безініціативну в професійній діяльності, якій властива конформність у прийнятті рішень, схильність підкорятись думці більшості. Низький рівень особистісної креативності було діагностовано в 23 % респондентів КГ та 26 % – ЕГ.

Самодіагностика креативної поведінки була проведена за допомогою опитувальника креативності Д. Джонсона, що дозволяє визначити готовність до креативної діяльності, тобто здатність особистості творчо підходити до вирішення проблемних завдань, продукувати нові креативні ідеї, застосовувати засвоєні прийоми та методи генерування, аналізу, синтезу й комбінування ідей, подолання стереотипів, вміння творчо співпрацювати з колегами у процесі вирішення проблеми. За результатами застосування методики Д. Джонсона були отримані наступні результати. Високий рівень готовності до виявлення креативної поведінки в діяльності виявили 39 % здобувачів КГ та 32 % ЕГ, низький – 23 % КГ та 19 % досліджуваних ЕГ.

2.3. Тренінг та вправи для розвитку креативності здобувачів вищої освіти

Метою «Тренінгу креативності» є поглиблення й закріплення здобувачами вищої освіти теоретичних знань щодо креативності; сприяння усвідомленню креативності в собі; розвиток здатності до продуктивного мислення й поведінки; набуття майбутніми психологами практичних навичок використання креативних технік, формування особистісних якостей і поведінкових навичок, необхідних для виявлення креативної компетентності в професійній сфері.

Мета: усвідомлення креативності в собі і її розвиток, розвиток здібності учасників знаходити нові нестандартні (креативні) вирішення завдань; налагодження комунікативних зв'язків у середині групи.

Завдання: усвідомлення і подолання бар'єрів для прояву і розвитку творчого мислення, усвідомлення характеристики креативного середовища, формування навичок і вмінь управління творчим процесом.

Завданням «Тренінгу креативності» є:

- посилення мотиваційного аспекту у формуванні готовності до виявлення креативності в навальній професійній діяльності;
- формування уявлень про креативний потенціал як важливу характеристику особистості майбутнього психолога;
- систематизація наявних у здобувачів знань про особливості здійснення креативної діяльності;
- розвиток у майбутніх психологів особистісних якостей, необхідних для виявлення креативної компетентності в професійній діяльності.
- створення умов для розвитку в здобувачів інтелектуальних якостей, що входять до складу креативної компетентності: швидкості, гнучкості й оригінальності мислення, уяви, уміння знаходити несподівані асоціації тощо.

Тренінг креативності можна проводити після навчальних занять протягом місяця, займаючись по 2–4 години щотижня. Також можливо використовувати вправи для розвитку окремо, під час семінарських або

практичних занять. Пропонуємо перелік та зміст вправ для розвитку креативності здобувачів вищої освіти.

1. Вправа «Перекинь м'яч».

Мета: вербальне і невербальне спілкування зближує членів групи. Воно спрямоване на розкріпачення членів групи, встановлення контактів один з одним і пошук швидкого вирішення поставленого завдання.

Матеріали: м'яч. Час: 2-5 хвилин.

Процедура: учасники стоять в тісному колі, їм дається невеликий м'яч (розміром приблизно з тенісний) і формулюється завдання: якнайшвидше перекинути цей м'яч один одному так, щоб він побував в руках у кожного. Ведучий фіксує потребоване на цей час. Оптимальне число учасників у колі від 6 до 8; при більшій їх кількості доцільно виконувати вправу в декількох підгрупах. Вправа повторюється 3-4 рази, ведучий просить робити його якомога швидше. Коли витрати часу доведені приблизно до 1 с на кожного учасника, ведучий просить винайти і продемонструвати спосіб, яким можна перекинути м'яч так, щоб він побував в руках у кожного, витративши лише 1 с на всю групу. Зазвичай через деякий час учасники придумують і демонструють відповідне рішення. (Воно полягає в тому, що всі вони ставлять складені "човником" руки один над одним і по черзі розводять долоньки в сторони. М'яч, падаючи вниз, передається з рук в руки і таким чином встигає побувати у кожного учасника.) Завдання вирішене!

Психологічний зміст вправи: демонстрація того, як проблема може бути вирішена більш ефективно за допомогою нетривіального підходу до неї і як цьому перешкоджають стереотипи («перекинути - значить підкинути вгору, а потім зловити»). Згуртування групи, навчання координації спільних дій.

Питання для обговорення:

- Що заважало відразу ж побачити швидкий спосіб виконання завдання, який стереотип при цьому активізувався?
- Кому першому прийшла думка перекидати м'яч, не підкидаючи, а гублячи його, і що підштовхнуло до цієї ідеї?

- Які ситуації, коли стереотипне бачення заважало розгледіти простий і нетривіальний спосіб вирішення проблеми, зустрічалися в життєвому досвіді учасників і як вдавалося подолати ці обмеження?

2. Вправа «Особистий момент». Учасники розміщуються по колу на стільцях. Ведучий пропонує кожному знайти в себе будь-яку річ (у кишені, гаманці, сумці тощо), яку учасник вважає унікальною для інших, але звичною для себе, і розповісти групі історію цієї речі. Модифікований варіант цієї вправи: перший учасник бере в руки якусь власну річ, і від її імені розповідає про себе (наприклад, «Я – олівець Тетяни, знаю її не дуже давно, але можу розповісти про неї таке...»). Далі так само, по черзі, від імені будь-яких особистих речей розповідають про себе всі учасники групи.

3. Вправа «Острівці».

Мета: всім учасникам розміститися на газеті (на всій, на половині газети, на третині). Матеріали: газети. Час: 5-10 хвилин.

Процедура: учасники розбиваються на групки по 4-6 чоловік і на швидкість виконують завдання.

Сенс вправи: створення умов для втілення і висунення ідей про способи дії нестандартній ситуації, згуртування групи, фізична розминка. Учасники обмінюються емоціями та почуттями і озвучують всі свої ідеї.

4. Вправа «Зобрази!». Ведучий пропонує учасникам вигадати свій ритуал привітання. Учасники утворюють коло. Ведучий виступає у середину та вітає партнера, що стоїть праворуч. Потім учасники за годинниковою стрілкою по черзі вітають усіх членів групи. Кожен учасник повинен вітати іншого новим жестом. Коли черга вітатись дійде до ведучого, гра закінчується оплесками.

5. Дискусія «Що таке креативність?». Проведення дискусії рекомендується на першому занятті. Для цього здобувачам пропонується у вільній формі висловити свою думку про сутність терміна «креативність».

Розмову можна стимулювати наступними питаннями:

1. Що таке, на ваш погляд креативність? Творчість? Що спільного та відмінного в їхньому розумінні?

2. Чи може будь-яка діяльність бути творчою? Згадайте епізод, де Том Сойєр фарбував паркан. Чи можна творчо копати яму, фарбувати паркан?

3. Які професії, рід діяльності, на ваш погляд, можна віднести до творчих? Чому? Чи є професії нетворчі? Чому?

4. Як люди визначають сутність творчості? Чи можна виділити показники, критерії творчої діяльності?

5. Чому і поезія Шекспіра, і вірші першокласника є творчістю? Можна їх порівнювати між собою?

6. Кого ми можемо назвати креативною особистістю?

7. Чи можна навчитися творчості? Що для цього потрібно?

8. Чи креативна ви людина? Чи можете ви навести приклади власної креативності?

6. Вправа "Стоп-кадр".

Мета: розвиток навичок експресії, дає можливість учасникам в новому ракурсі поглянути на своє ставлення до тих життєвих сфер, яких стосуються слова.

Матеріали: список слів. Час: 10 хвилин.

Процедура: учасники вільно переміщуються по аудиторії. По команді ведучого, що подається за допомогою бавовни в долоні, вони зупиняються і демонструють за допомогою міміки і пантоміміки (пози, жестів, рухів тіла) те слово, яке називає ведучий. "Стоп-кадр" триває 8-10 с, після чого з повторного бавовні ведучого учасники знову починають вільно переміщатися по приміщенню, поки не прозвучить наступний бавовна і не буде названо чергове слово. Бажано зафільтувати "стоп-кадри" за допомогою цифрової фото- або відеокамери і продемонструвати відзняті матеріали учасникам безпосередньо після вправи.

Можна використовувати, наприклад, такі набори слів: час, минуле, дитинство, сьогодні, навчання, майбутнє, професія, успіх; зустріч, спілкування, розуміння, дружба, любов, сім'я, щастя.

7. Вправа «Застосування предметів».

Мета: розвиток творчого інтелекту.

Матеріали: скріпка для паперів, зубна щітка, олівець, сірник і т. д. Час: 10-15 хвилин.

Процедура: за 2 хвилини знайти якомога більше застосувань для взуттєвого шнурка і записати їх. Це вправа, що розвиває творчий інтелект, для розгляду можна брати будь-який інший предмет.

Питання для обговорення:

- Складно було придумувати нове застосування простим і знайомим речам?
- Як можна застосовувати ваш предмет?
- Про що змусило задуматися цю вправу?

8. Вправа «Арка».

Мета: розвиток творчих здібностей, пошуку нестандартного рішення поставленого завдання. Матеріали: ножиці, папір. Час: 10 хвилин.

Процедура: учасники об'єднуються в команди, отримують папір формату А4, і їм дається завдання: виготовити таку арку, щоб через неї зміг пройти будь-який з учасників або все по черзі. Продемонструвати якомога більше способів.

Питання для обговорення:

- Кому спочатку здавалося, що виконати вправу неможливо?
- Чи часто виникають такі ситуації?
- Хто підказав рішення або це колективне?

9. Вправа «Творче життя».

Мета: узагальнити уявлення учасників про своїх творчих здібностях і знайти своє творче начало.

Матеріали: папір, ручки. Час: 7-15 хвилин.

Процедура: учасники об'єднуються в групки по 5-6 чоловік, отримують завдання: сформулювати перелік рекомендацій, які дозволять "зробити більш творчою власне життя", і записати їх. Формовані рекомендації повинні бути реально можна втілити в життя всіма учасниками або хоча б більшістю з них (т. Е. Не мати на увазі наявність яких-небудь рідко зустрічаються здібностей, занадто великих матеріальних витрат і т. П.).

Обговорення в групі, розбір всіх варіантів.

Приклад: регулярно виконувати фізичні вправи; оволодіти технікою медитації та релаксації; вести щоденник, писати розповіді, вірші, пісні, записувати розумні думки. Розширюйте кругозір своїх інтересів та ін.

10. Вправа « Прикмети»

Мета: тренувати гнучкість, оригінальність, швидкість мислення, винахідливість, сприяти зняттю емоційної напруженості.

Психолог: Мабуть, усі знають таку жартівливу прикмету: упав ніж – прийде чоловік. Зараз ми будемо використовувати суть цієї прикмети у вправі. Кидаючи м'яку іграшку одне одному, потрібно казати, який предмет упав на підлогу. Той хто зловив іграшку, говорить, хто прийде, і якщо у інших учасників виникнуть запитання, пояснює чому. Робити все потрібно якомога швидше.

11. Рольова гра «Незвичайна лавка»

Мета: зосередитися на уявленні про себе, своїх здібностях.

Інструкція: я хочу запропонувати вам вправу, яка надасть можливість поглянути на самих себе. Сідайте зручніше. Декілька раз глибоко вдихніть і видихніть і повністю розслабтеся. «Уявіть собі, що ви йдете по вузькій доріжці через ліс. Уявіть природу, погляньте довкола. Світло чи темно в лісі? Що ви чуєте? Які запахи ви відчуваєте? Раптово доріжка звертає і виводить вас до якогось старого будинку. Вам цікаво, і ви потрапляєте всередину. Там ви бачите посуд, коробки. Це – стара лавка, але незвичайна. Тепер уявіть, що я – продавець цієї лавки. Тут ви зможете придбати що-небудь, але не речі, а риси характеру, здібності – все, що побажаєте. Але існує ще одне правило: за кожну рису, бажання, ви повинні віддати свою рису, здібність. Обмін відбудеться, якщо хтось з групи захоче придбати вашу рису або здібність.

Обговорення: - Чи легко було розставатися зі своїми рисами або здібностями? – Ви задоволені обміном? – Що ви цінного придбали?

12. Вправа « Чи креативний я?»

Мета: розвивати творчу уяву, уміння знаходити нові асоціації, уміння об'єднувати розрізнені фрагменти в цілісні образи.

Хід вправи. (Малювання малюнків за методикою Торренса). Психолог роздає учням шаблони незавершених малюнків та пропонує домалювати щось оригінальне, незвичне. Вправа виконується індивідуально. Після виконання завдання учні презентують свої роботи.

13. Вправа « Незвичайні мандрівки».

Мета: розвивати уяву, гнучкість та оригінальність мислення, сприяти зняттю емоційної напруги, налаштувати на дружню співпрацю.

Інструкція. Той, хто кидає іграшку м'яку, говорить де опиниться учасник(н-д, у шафі, на дереві...). Упіймавши іграшку, учасник повинен швидко назвати три речі, які візьме із собою в назване місце.

Психолог: Будьте уважними, не повторюйте те, що вже говорили інші.

14. Вправа «Скажи, що ти відчуваєш...»

Учасники говорять про свої уявлення з приводу того, як буде відбуватися тренінг, чого вони чекають від організаторів та інших учасників, описують свій стан і відчуття на конкретний момент. Тренер допомагає учасникам розпочати розмову один з одним, виявити свої відчуття стосовно навколишнього.

На початку найважчим виявляється говорити про власні відчуття, тому що часом вони занадто інтимні, про них соромно говорити. Крім того, часто людина навіть не замислюється над тим, що хтось викликає в неї симпатію чи ворожість. Не замислюється про свої почуття, тільки відразу ж оцінює ситуацію: «Він той, хто потрібен», чи навпаки, але настільки ж коротко і категорично: «Ні, це не моя людина». У житті трапляється, що комусь щось не відразу чи взагалі не вдається, через це навколишні нерідко відразу перекреслюють його як фахівця, як людину, причому не тільки у цій конкретній ситуації, а взагалі.

Через певний час ніхто вже не може і згадати те невдале рішення чи виступ, а думка про людину залишається незмінною. Важко позбутися звички моментального придушення своїх почуттів і швидких оцінок. Але зрештою в результаті тренінгу настає такий момент, після якого усе обговорюється вже під кутом почуттів, що супроводжують події у групі. І тоді починається наступний етап навчання – взаємна передача один одному «дзеркальної інформації».

15. Вправа «Скажи, яким ти мене бачиш...»

Ця вправа розвиває сміливість і уміння сприймати критику. Кожний боїться дізнатися, що його не люблять чи більш того – ненавидять. По черзі кожен з учасників сідає в центр кола і, повертаючись по черзі до всіх інших членів групи, запитує, яким вони його бачать і які він викликає почуття. Часто відповіді дивують і навіть приголомшують учасників. Адже кожен має уявлення про себе і, крім того, здогадується, що про нього думає найближче оточення. А отут раптом виявляється, що ти справляєш на людей зовсім інше враження. У чомусь воно краще, у чомусь гірше.

16. Вправа «Скажи, як я це роблю...»

Група поділяється на керівників і бажаючих влаштуватися на роботу. Кожен керівник має можливість вибрати собі співробітника з трьох кандидатів. З кожним він може розмовляти 10 хвилин, а після закінчення бесіди оголосити, кого ж вирішив узяти на роботу. Звичайно, керівник має право відмовитися від запропонованих кандидатів. Голос мають і претенденти на посаду. Вони також розмовляли з трьома наймачами, але піти працювати можуть тільки до одного. Причини рішень, прийнятих зрештою наймачами і тими, що наймаються, стають потім предметом загального обговорення.

17. Вправа «Будівництво» Троє людей із міцно зав'язаними очима повинні побудувати будинок з дитячих кубиків. Керівнику «будівництва» очі не зав'язують, але допомагати працювати він не може. Йому можна лише віддавати вказівки, але забороняється торкатися і кубиків, і «будівельників». Останні сліпо виконують вказівки керівника, не відаючи, що в них виходить. Здогадатися про це вони можуть тільки з його голосу. Деякі керівники, бачачи, що незважаючи на всі їхні вказівки, виникає зовсім інша конструкція, швидко дратуються. Це передається «будівельникам», вони діють усе більш незграбно – іграшковий будинок руйнується. Починають все спочатку.

Після цієї вправи звичайно розпалюється бурхлива дискусія про стилі управління, а саме про те, який стиль кому пасує. Заняття суто «керівного» характеру проводяться протягом двох днів. Імітуються різні випадки. Учасники

перевіряють себе в ризикованих ситуаціях – невдачі й успіху. Ніхто при цьому нічого не нав'язує. Ніхто не намагається переконати учасників, що такий стиль управління гарний, а от такий – поганий чи що якась манера поведінки краще за інші.

18. Вправа «Скажи, у чому складається моя сильна сторона...»

Коли ми говоримо «попрацюй над собою», то звичайно маємо на увазі, що треба зайнятися усуненням власних недоліків і слабкостей. А оскільки майже усім здається, що недоліків у нього більше, ніж переваг, то «робота над собою» представляється заняттям дуже складним. Одночасно кожен має безліч таких рис, що додають йому почуття власної значимості. На одному із занять кожному з учасників пропонується протягом трьох хвилин розповісти про свої переваги. Потім кожний слухає, які сильні сторони характеру, поведінки і спілкування з навколишніми помітили в нього інші учасники.

Це завдання, мабуть, найбільш емоційне з усіх занять. Виявляється, що значно легше говорити про свої недоліки. Зважившись чесно розповісти про них, ми відчуваємося якось краще. У той же час голосно, у присутності інших людей, сказати назвати свої сильні сторони, куди складніше: людина в цій ситуації відчувається досить нерозумно – вона вихваляється.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дослідження розкрито процес організації та проведення експерименту, здійснено якісний аналіз результатів і статистичну обробку даних. З'ясовано стан проблеми сформованості креативності здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія. Проаналізовано дані щодо сформованості уявлень викладачів і здобувачів про сутність поняття «креативна компетентність», значущість цього феномена для навчальної та професійної діяльності і фактори, що сприяють чи стримують його розвиток.

На підставі аналізу результатів проведеного опитування зроблено висновок, що більшість викладачів достатньою мірою обізнані щодо суті поняття «креативна компетентність», упевнені в необхідності приділяти особливу увагу підготовці майбутніх психологів до виявлення креативності в навчальній діяльності, але вважають, що в їхньому університеті відсутні необхідні для цього педагогічні умови й виказують потребу покращити знання щодо формування креативності. Здобувачі виявили поверхові й обмежені знання щодо суті поняття «креативна компетентність», низький рівень розвитку креативності, але водночас здебільшого усвідомлення вагомості застосування креативного підходу в навчальній діяльності. Проведена діагностика реального рівня сформованості креативності здобувачів експериментальної та контрольної груп продемонструвала наявний у них недостатній рівень означеної сформованості.

«Тренінг креативності», головною метою якого був розвиток дивергентного й асоціативного мислення, формування навичок і вмінь управління творчим процесом; розвиток умінь здійснювати власну творчу навчальну діяльність. «Тренінг креативності» складається з комплексу різноманітних вправ, що сприяли формуванню особистісних якостей і поведінкових навичок, необхідних для виявлення креативності: ініціативності, винахідливості, гнучкості й критичності розуму, інтуїції, упевненості в собі, натхнення, емоційного підйому в творчих ситуаціях, прогнозування результатів своєї діяльності, навичок самоконтролю, аналізу особистої креативної діяльності тощо.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та емпіричне дослідження психологічних умов розвитку креативності здобувачів вищої освіти під час навчання у ЗВО, дозволяє зробити наступні висновки.

У сучасній світовій та вітчизняній психологічній науці теоретично обґрунтовано значну кількість концепцій креативності, узагальнюючи які можна констатувати, що креативність є сутнісною характеристикою суб'єкта, вмотивованою здатністю до інноваційної діяльності, що детермінується низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, що творить. Розуміючи навчально-професійну діяльність як провідну діяльність здобувача, що є активністю суб'єкта, спрямованою на взаємодію із оточуючим середовищем, з метою задоволення власних освітніх та професійних потреб, доцільно визначити креативність суб'єкта навчально-професійної діяльності як таку що пов'язана із професійною творчою індивідуальністю та самореалізацією, творчим стилем професійної діяльності, і виконує творчо-конструктивну функцію саморозвитку особистості професіонала, забезпечує науково-дослідну активність майбутнього фахівця. Креативність суб'єкта начально-професійної діяльності детермінується низкою чинників, зокрема мотиваційно-особистісними, когнітивно-операційними, зовнішніми психолого-педагогічними, утім роль регулятивних чинників у її становленні залишається маловивченою у сучасній психології.

Психологічні умови розвитку креативності здобувачів вищої освіти вбачаємо наступні: забезпечення особистісного простору для креативно-творчої діяльності; формування в здобувачів позитивної мотивації до розвитку й виявлення креативної компетентності; створення творчої атмосфери, що стимулює особистість до виявлення креативності, поваги до особистості, визнанні здібностей, точок зору, індивідуальних цінностей кожного індивіда; інтеграції ідей, заснованої на спільному пошуку суб'єктами середовища шляхів творчого вирішення проблеми, організації спільних зусиль, установки на

залучення всіх членів групи до створення креативного продукту на рівні інтелектуальної, емоційної та дослідницької діяльності; забезпечення взаємозв'язку теоретичних уявлень щодо креативності з набутими вміннями й навичками; усунення бар'єрів прояву креативності; підтримання високого рівня проблемності та творчості в навчальному процесі; забезпечення здобувачами можливості прийняття багатоваріантних креативних рішень.

Розвиток креативності сприяє становленню творчої зрілості майбутніх психологів в процесі самоактуалізації особистості, досягненню ним особистісної, професійної та духовної зрілості. Становлення та розвиток творчої зрілості в процесі самоактуалізації креативної особистості є продуктивним періодом життя людини під час досягнення нею особистісної, професійної й духовної вершини протягом усього професійного онтогенезу.

Найважливішим завданням у розвитку креативності та творчих здібностей здобувачів є створення комфортного психологічного й соціального середовища. Сприятливий психологічний клімат характеризується атмосферою розкнутості, взаємної поваги, дружелюбності, делікатності, створює комфорт і умови для творчої роботи, розкриває потенційні можливості особистості. До засобів впливу на психологічний клімат відносяться демонстрація доброзичливості викладача до своїх студентів, знаки уваги, різноманітні форми роботи педагога в ролі куратора групи на виховних годинах, в позаурочний час, мовні, пластичні, мімічні засоби і багато іншого.

Прийомами, які будуть сприяти розвитку креативності можна виділити: придумування прикладів, завдань, загадок; висловлювання оригінальної гіпотези, творів, казок, метафор, прислів'їв на психологічну тематику; розробку різних психологічних ігор та тренінгів; придумування нової властивості об'єкта та його практичне застосування; обговорення варіантів виконання завдання; генерування способів вирішення психологічної проблеми; виготовлення іграшок, виробів, наочних матеріалів і т. п.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова О. В. Теоретико-методологічні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2010. 44 с.
2. Антонова О. Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. К., 2008. 43 с.
3. Борисова О.М. Про роль професійної діяльності у формуванні особистості. Психологія формування і розвиток особистості / ред. Л.І. Анциферова. М.: Наука, 1981. С. 159–177.
4. Белоусова Р.В. Індивідуально-типові особливості комунікативної креативності: автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.01. Одеса, 2004. 20 с.
5. Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: автореф. дис... доктора психол. наук: 19.00.07. К, 2006. 40 с.
6. Горкуненко П. П. Підготовка студентів педагогічного коледжу до науково-дослідної роботи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2007. 22 с.
7. Доцевіч Т. І. Метакогнітивна компетентність суб'єкта педагогічної діяльності у вищій школі: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2016. 40 с.
8. Дружинін В. М. Психологія загальних здібностей. СПб., 1994. 368 с.
9. Желткова Т. І. Формування креативності у майбутніх спеціалістів соціально-культурної діяльності у вузах культури та мистецтв: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. М., 2007. 222 с.
10. Ігнатович О.М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2004. 21 с.
11. Ільїн Є.П. Психологія мистецтва, креативності, обдарованості. СПб., 2009. 448 с.

12. Кашапов М. М. Формування професійного творчого мислення: навч. посіб. Я.: ЯрГУ, 2013. 136 с.
13. Кашапов М. М. Психологія творчого мислення професіонала. М.: Пер Сє, 2006. 688 с.
14. Кирилюк І. М. Психологічні чинники підготовки практичного психолога до ведення терапевтичного діалогу: автореф. дис... канд. психол. наук. К., 2006. 20 с.
15. Кисельов К.С. Теоретичні засади дослідження креативності майбутнього педагога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Психологічні науки. Миколаїв: МНПУ, 2016. № 1 (16). С. 188–192.
16. Костенко М. А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2004. 17 с.
17. Корнієнко С. В. Розв'язування психологічних задач як засіб становлення творчої активності майбутнього учителя: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. К., 2008. 22 с.
18. Кречетніков К. Проектування креативного освітнього середовища на основі інформаційних технологій у вузі: монографія. М.: Госкоорцентр, 2002. 296 с. 2021 р., № 76, Т. 1. 83.
19. Кривильова О. А. Формування у майбутніх учителів готовності до самостійної творчої діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кировоград, 2006. 22 с.
20. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2007. 44 с.
21. Лісниченко А. П. Підготовка майбутнього вчителя до творчої самореалізації в професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2011. 22 с.

- 22.Макаренко Н.М. Психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К, 2008. 20 с.
- 23.Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Наук. монографія. К.: Вид-во ТОВ «КММ, 2006. 256 с.
- 24.Манилюк Ю. С. Креативність як чинник професійної успішності керівника дошкільного навчального закладу: автореф. дис... канд. психол. наук. К., 2007. 18 с.
- 25.Манчуленко Л. В. Формування творчого стилю діяльності майбутніх педагогів у процесі педагогічної практики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2006. 22 с.
- 26.Махлай О. Творчість і креативність: психологічна сутність та зміст понять. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки.* 2017. № 3(8). С. 139–152.
- 27.Мільто Л. О. Формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя в процесі професійної педагогічної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2006. 22 с.
- 28.Мова Л.В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.07. К., 2003. 20 с.
- 29.Музика О Л. Ціннісна регуляція й ціннісна підтримка розвитку творчих здібностей (теоретична модель і принципи побудови методики). *Практична психологія і соціальна робота.* 2010. № 6 (135). С. 1–7.
- 30.Петришин Л. Креативне середовище як педагогічна умова формування креативності майбутніх соціальних педагогів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2013. № 2. С. 61–71.
- 31.Підкоритова Л.О. Індивідуально-типологічні особливості антиципації життєвих виборів випускників вищих навчальних закладів: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2006. 20 с.

32. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 422 с.
33. Психологічний словник / ред. В. В. Давидова, А. В. Запорожця, Б. Ф. Ломова та ін. М.: Педагогіка, 1983. 448 с.
34. Психологія. Словник / ред. А. В. Петровського, М. Г. Ярошевського. 2-е вид., виправ. і доп. М.: Політздат, 1990. 494 с.
35. Роджерс К. Погляд на психотерапію. Становлення людини. М., 1994. 230 с.
36. Розова Т. М. Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів: автореф. дис... канд. психол. наук. 19.00.07. К., 2007. 18 с
37. Свеницький А.Л. Короткий психологічний словник. М.: ТК Велбі, 2008. 512 с.
38. Симоненко С.М., Грек О.М. Візуальна креативність: діагностика та комп'ютерні технології розвитку: монографія. Одеса: Фенікс, 2010. 200 с.
39. Слоневська І.Б. Формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. К., 2002. 19 с.
40. Тарасюк Л. С. Креативність як феномен людського буття в культурі: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 26.00.01. К., 2011. 20 с.
41. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 283 с.
42. Технологія тренінгу / упоряд.: О. Главник, Г. Бевз; за заг. ред. С. Максименко. Київ: Главник, 2008. 112 с.
43. Ткач Р. В. Психологічні особливості творчої активності особистості. Запоріжжя : Вид-во Запорізької держ. інженерної акад., 1999. 24 с.
44. Тунік Е. Е. Кращі тести на креативність. Діагностика творчого мислення. Спб.: Пітер, 2013. 320 с.
45. Туриніна, О. Л. Психологія творчості: навч. посіб., МАУП, Київ, 2007. 160 с.

46. Українська психологічна термінологія: словник-довідник для студ. та викл. вищ. навч. закл. / Держ. програма розвитку і функціонування укр. мови на 2004—2010 рр., Ін-т психології ім. Київ: Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. 302 с.
47. Федорчук В.М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. 240 с
48. Харцій О.М. Розвиток креативного потенціалу у майбутніх менеджерів організації автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.10. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 23 с.
49. Хомуленко Т.Б. Зміст та розвиток креативності в освітньому просторі. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2016. № 4. С. 35–46.
50. Шадріна А.В. Психологічні засади проблеми креативного потенціалу. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2010. № 4. С. 157–160.
51. Шрагіна Л.І. Технологія розвитку креативності. К.: Шк. світ, 2010. 160 с.
52. Штепа О. С. Диспозиційна модель особистісної зрілості: автореф. дис... канд. психол. наук. К., 2006. 17 с.
53. Яковишина Т.В. Передумови формування креативного освітнього середовища у вищому навчальному закладі. Педагогічні науки: зб. наук. праць. 2010. № 76. Том 3. С. 96–101.
54. Якиманська І. С. Внутрішньоособистісний принцип активності в педагогічній психології. Питання психології. 1989. № 6. С. 9–13.
55. Ярошинська О. Креативність як провідний принцип побудови освітнього середовища у вищому навчальному закладі. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2010. № 5. С. 113–119.
56. Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. Manual for the use of the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire. Leiderdorf: DATEK, 2002.
57. Barron F., Harrington D. Creativity, intelligence and personality. *Ann. Rev. of Psychol.* 1981. V. 32. P. 439-476/

- 58.Cropley A. In Praise of Convergent Thinking. *Creativity Research Journal*. 2006. № 3. P. 391–404.
- 59.Dimitrova-Burlayenko S.D. Methods of forming the creative competence of the future engineer. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. 2018. № 5 (49). P. 14–18.
- 60.Dewett T. Exploring the Role of Risk in Employee Creativity. *The Journal of Creative Behavior*. 2006. Vol. 40. № 1. P. 27 –45.
- 61.Horth D. M., Palus C.J. Navigating complex challenges: creative competencies for contemporary leadership. Center for Creative Leadership. URL: <http://www.ccl.org/leadership/pdf/news/newsletters/navigatingcomplexchallenges.pdf>
- 62.Tokarz A. *Dynamika procesu twórczego*. UJ, Kraków, 2005. S. 213–218.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика вимірювання рівня мотивації досягнення успіху в діяльності (розроблена Ю. Орловим)

Запропонована методика є тестом-опитувальником, що містить 23 положення, з якими студент погоджується чи ні. Тест спрямований на виявлення ступеня вираження потреби людини в досягненні успіху в будь-якій діяльності, зокрема творчій і креативній. По суті, це потреба, що перетворилась на особистісну властивість, установку. Інструкція. Пропонується ряд положень. Якщо ви з положенням згодні, то поряд із його номером на опитувальному аркуші напишіть «так», якщо не згодні - «ні».

Текст опитувальника

1. Думаю, що успіх у житті залежить більше від випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене втратить сенс.
3. Для мене в будь-якій справі важливим є її виконання, а не кінцевий результат.
4. Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємин із близькими.
5. На мою думку, більшість людей живе далекими цілями, а не близькими.
6. У житті в мене було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
8. Навіть у звичайній роботі я намагаюсь удосконалити деякі її елементи.
9. Поглинений думками про успіх, я можу забути про запобіжні заходи.
10. Мої близькі вважають мене ледачою людиною.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні скоріше обставини, ніж я сам.
12. Мої батьки занадто суворо контролюють мене.
13. Терпіння в мені більше, ніж здібностей.
14. Лінощі, а не сумніви в успіху змушують мене занадто часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена в собі людина.

16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
17. Я не старанна людина.
18. Коли все йде гладко, моя енергія підсилюється.
19. Якби я був журналістом, писав би краще про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
20. Мої близькі, зазвичай, не поділяють моїх планів.
21. Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх ровесників.
22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.
23. Я міг би досягти більшого, звільнившись від поточних справ.

Обробка результатів. За кожен відповідь ставиться 1 бал: тільки за відповідь «так» – за положення 2, 6-8, 14, 16, 18, 19, 21-23; тільки за відповіді «ні» – за положення 3-5,9-13, 15, 17, 20. Потреба в досягненнях (ПД) дорівнює сумі балів за відповіді «так» і «ні».

Шкала оцінювання: низький рівень мотивації від 0 до 11; середній рівень мотивації – 12-17; високий рівень – 18-23.

Висновки. Чим більше балів у сумі набирає випробуваний, тим більшою мірою в нього виражена потреба в досягненні успіху в діяльності.

ДОДАТОК Б

Опитувальник креативності Д. Джонсона для самодіагностики креативної поведінки

Опитувальник креативності Д. Джонсона фокусує увагу на елементах, пов'язаних із творчим самовираженням. Опитувальник – це об'єктивний контрольний список характеристик творчого мислення й поведінки, що складається з восьми пунктів. Він розроблений спеціально для ідентифікації проявів креативності, доступних зовнішньому спостереженню. Цей опитувальник дозволяє провести самооцінку креативності. Кожне твердження опитувальника оцінюється за шкалою, що містить п'ять градацій. Загальна оцінка креативності є сумою балів за вісьма пунктами (мінімальна оцінка – 8, максимальна – 40 балів). У таблиці надані відповідні рівням креативності суми балів.

Текст опитувальника

(Контрольний список характеристик креативності) Творча особистість здатна:

1. Відчувати тонкі, невизначені, складні особливості навколишнього світу (чутливість до проблеми, перевагу складнощів).
2. Висувати й висловлювати деяку кількість різних ідей у певних умовах (швидкість).
3. Пропонувати різні види, типи, категорії ідей (гнучкість).
4. Пропонувати додаткові деталі, ідеї, версії або рішення (спритність, винахідливість).
5. Виявляти уяву, почуття гумору й розвивати гіпотетичні можливості (уява, здатності до структурування).
6. Демонструвати поведінку, що є несподіваною, оригінальною, але корисною для вирішення проблеми (оригінальність, винахідливість і продуктивність).
7. Утримуватись від прийняття першої ідеї, що прийшла на розум, типової, загальноприйнятої позиції, висувати різні ідеї та обирати кращу (незалежність, нестандартність).

8. Виявляти впевненість у своєму рішенні, незважаючи на труднощі, брати на себе відповідальність за нестандартну позицію, думку, що сприятиме вирішенню проблеми (упевнений стиль поведінки з опорою на себе, самодостатня поведінка).

Лист відповідей. У листі відповідей номерами від 1 до 8 позначені характеристики творчого прояву (креативності). Якою мірою у вас проявляються описані вище характеристики. Можливі оціночні бали: 1 - ніколи, 2 - рідко, 3 - іноді, 4 - часто, 5 - постійно. Характеристика № 1 2 3 4 5 6 7 8 оцінка.

Рівень креативності визначається сумою балів:

Дуже високий 40 – 34

Високий 33 – 27

Нормальний, середній 26 – 20

Низький 19 – 15

Дуже низький 14 – 8